

Римський договір було доповнено особливими розділами про економічне й соціальне згуртування, про наукові дослідження й технологічний розвиток, про природоохоронну політику. Важливою новацією стало закріплення в Договорі про ЄЕС декількох «спільних політик»: регіональної, науково-технічної, природоохоронної. В цих сферах не було передбачено власної нормотворчості Співтовариств. Було завдання тісної координації дій державних інститутів країн-учасниць. Приміром, основою регіональної політики було проголошено досягнення збалансованого характеру соціально-економічного розвитку всіх регіонів єдиної Європи, соціальна адаптація депресивних районів, забезпечення соціальної мобільності населення, розвиток транс регіональної та інформаційної інфраструктури.

Окремий розділ ЄЄА (третя частина Акту) було присвячено Європейській Політичній Співпраці (ЄПС), що також стало новацією. ЄЄА вперше юридично оформив механізм Європейської політичної співпраці й поняття «Європейська зовнішня політика». Тож існування цієї «другої опори» європейської інтеграції вперше дістало юридичне закріплення на рівні встановленого договору. Метою ЄПС було проголошено спільне формування країнами-учасницями європейської зовнішньої політики, відмова від будь-яких дій чи рішень, що «перешкоджають їхнім ефективним діям як єдиної сили в міжнародних відносинах чи в межах міжнародних організацій», а також «формування європейської ідентичності в області зовнішньої політики». Основними механізмами ЄПС стали регулярні (не рідше чотирьох разів на рік) зустрічі міністрів закордонних справ, Політичний комітет Співтовариства (дорадчий орган у складі з політичними директорами) й підконтрольна йому Європейська група зв'язку. Прикметно, що попри свою інституціоналізацію, ЄПС не була сферою, включеною до загальної системи Співтовариств, вона лишалася сферою міждержавної координації, а не наднаціональної інтеграції.

В ЄЄА було зафіксовано інституційну схему політичної співпраці, зокрема Європарламент, Комісію, Політичний комітет і спеціально створений секретаріат. Було обумовлено намір координувати підхід до політичних та економічних проблем і забезпечувати безпеку (третя частина Акту).

Єдиний Європейський Акт містив нове порівняно з Римським договором положення про Європейську Раду, сформульоване в ст. 2 Акту (перший розділ). Він юридично закріплював статус Європейської Ради як регулярного саміту глав держав і урядів країн Співтовариства. Основним принципом ухвалення рішень у Раді стало голосування за принципом кваліфікованої більшості без права «вето». Рада здобула право делегувати розгляд і розв'язання багатьох питань Єврокомісії та Комітетові постійних представників. Отже, Європейська Рада офіційно стала ще одним органом ЄС. Це закріпило роль Ради як провідного політичного інституту, що ухвалював стратегічні рішення, але водночас посилювало й позиції Єврокомісії, що почала перетворюватись на справжній європейський «уряд». Так було розширено повноваження Ради.

Було розширено й повноваження Парламенту. Для розгляду й затвердження проектів нормативних актів Співтовариства було запроваджено попередній розгляд законопроекту в Європарламенті за два читання з правом відкладеного «вето». ЄЄА розширив повноваження Суду ЄС і заснував новий орган – Суд першої інстанції, що мав розвантажити Суд ЄС.

1986 р. було затверджено єдину офіційну символіку Європейського Співтовариства: прапор із синім прямокутним полотнищем із розташованими в центрі по колу 12-ма п'ятикутними, з вертикальним верхніми променями золотими зірками. Гімном стала «Ода радості» Людвіга Ван Бетховена (фрагмент Дев'ятої симфонії).

Отже, ЄСЗ зафіксував зміну ролі основних інститутів Співтовариства. Європарламент, від виборів 1979 р., дедалі більше набував рис справжнього органу народного представництва. Хоч він і не мав права законодавчої ініціативи, його політична роль значно зросла. Єврокомісія також втратила статус допоміжного органу й поширила свій вплив на всі питання, що належали до компетенції Співтовариств. Від 1980-х рр. саме на рівні Комісії почались розроблення всіх проектів реформ системи Співтовариств. Європейська Рада перетворилась на сталий орган глав держав і урядів та загалом набула безпрецедентних повноважень, що політично виходили за межі її офіційної компетенції. Отже, посилення кожного основного органу Співтовариств відбувалось не за рахунок перерозподілу повноважень, а завдяки зміні їхнього реального політичного статусу. За такої ситуації перехід до Європейського Союзу, як до нового рівня наднаціональної інтеграції, поставав як цілком закономірний етап еволюції Європейських Співтовариств, а не як радикальний федералістський переворот.

Після ухвалення Єдиного Європейського Акту політико-правова структура Співтовариств набула достатньо цілісної форми. Взаємодія основних інститутів Співтовариств, розподіл їхньої компетенції та їхня взаємодія з національними органами влади стали збалансованішими й чіткішими. Однак загалом система Співтовариств, як і раніше, була результатом еволюційного розвитку за принципом «фактичної солідарності» й численних компромісів, «проміжних рішень» та умовних угод.

Ще до ухвалення ЄСЗ, 14 червня 1985 р. представники п'яти держав – учасниць Співтовариства Франції, ФРН, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу підписали на р. Мозель поблизу люксембурзького населеного пункту Шенген угоду «Про скасування паспортного й митного контролю» на внутрішніх кордонах Співтовариства». Спочатку угода існувала незалежно від інших структур європейської інте-

грації, зокрема тому, що між європейськими країнами не було досягнуто консенсусу про скасування прикордонного контролю. Угода передбачала лише поступову заміну паспортного контролю на візуальне спостереження за індивідуальними транспортними засобами, що могли б не зупинятись на кордонах, а лише проїжджати зі зниженою швидкістю. Документ не вимагав ратифікації і був фактично рекомендаційним. Але саме він започаткував «шенгенський процес».

19 червня 1990 р. Угоду було доповнено Шенгенською конвенцією про спільні правила видачі віз громадянам країн, що не входили до Європейського Співтовариства. На базі цих угод відбувалося створення Шенгенської зони, зі скасуванням візової системи, прикордонного й митного контролю. Шенгенська конвенція була розлогим документом. Вона підтверджувала принцип вільного пересування громадян Європейського Співтовариства всередині зони, утворюваної зовнішніми кордонами держав, що приєднались до неї, та встановлювала єдині вимоги до видачі в'їзних віз іноземцям, котрі, отримавши єдину «шенгенську візу» для в'їзду до якоїсь однієї країни – учасниці Угоди, мали право подорожувати всіма рештою країн цієї зони без обмежень. Шенгенські угоди набули чинності 1995 року. В листопаді 1990 р. до Шенгенської конвенції приєдналась Італія, 1991 р. – Іспанія та Португалія, 1992 р. – Греція, 1995 р. – Австрія, а також у порядку експерименту – Франція. 19 грудня 1996 р. її дію було поширено на Данію, Швецію, Норвегію та Ісландію. Останні дві країни приєднались до Шенгенських угод, не будучи учасницями Європейського Союзу. Винятком стали Британія та Ірландія, що ввели в дію систему «подвійного Шенгену». Вони залишили чинними Шенгенські принципи для країн – учасниць Шенгенської зони, а щодо громадян третіх країн, що потрапляли до цієї зони, зберегли окрему візову систему для в'їзду.

Хоча Шенгенську конвенцію було підписано поза межами Європейських Співтовариств і до неї спочатку приєдналися не всі країни ЄС, було зроблено важливий крок до створення єдиного європейського простору в соціально-економічній і гуманітарній сферах. У Західній Європі формувалася особливий психологічний клімат, який сприяв зміцненню настроїв на користь зближення західних європейців.

5.2. Підготовка до створення Європейського Союзу

Прискоренню європейської інтеграції сприяло об'єднання Німеччини. Антикommуністичні революції в країнах Східної Європи 1989–1990 рр. і крах прорадянських комуністичних режимів у Німецькій Демократичній Республіці (НДР), Чехословаччині, Угорщині, Польщі, Румунії, Болгарії було зумовлено не лише внутрішніми чинниками, а й зміною політики радянського керівництва щодо своєї зони впливу у Східній Європі. Воно перестало вважати себе відповідальним за збереження при владі у східноєвропейських країнах комуністичних урядів. У жовтні 1989 р. Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов уперше заявив, що Радянський Союз не має наміру втручатися в справи східноєвропейських країн. Це означало відмову Москви від доктрини «соціалістичного інтернаціоналізму», чи «доктрини обмеженого суверенітету», як її називали на Заході. Хвиля революцій, що відбулись у 1989–1990 рр. у соціалістичних країнах Європи, зачепила й НДР. 9 листопада 1989 р. було зруйновано «берлінський мур» і відкрито кордон між двома німецькими державами. На порядку денному постало питання їх об'єднання. Ним усерйоз переймалися західноєвропейські держави. Найбільші сумніви мала Франція. Вона

побоювалась, що після виникнення єдиної німецької держави співвіднесення сил у тандемі Франція – Німеччина зміниться на користь останньої. Крім того, було невідомо, як поставиться майбутня єдина Німеччина до запропонованого Францією поглиблення валютного-фінансового союзу західноєвропейських країн і запровадження в перспективі єдиної європейської валюти. Ще в грудні 1989 р. під час зустрічі з М. Горбачовим у Києві президент Франції Ф. Міттеран висловив думку, що дві німецькі держави мають і далі існувати окремо. Стримано поцінювала перспективи швидкого об'єднання Німеччини прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер. Занепокоєння посилювалось через позиції уряду ФРН Г. Коля в період розпаду Югославії наприкінці 1991 року. Британські й французькі еліти побоювались, що об'єднана Німеччина може переглянути правила гри в Європейському Співтоваристві. В Парижі й Лондоні посилення загальноєвропейських інститутів вважали засобом м'якого стримування ФРН. Європейські інтеграційні проекти підтримували й США, аби не допустити розколу союзників по НАТО через події на Балканах. Кабінет Г. Коля враховував ці настрої та бачив у посиленні європейської інтеграції можливість зняти занепокоєння Франції та Великої Британії.

У квітні 1990 р. на сесії Європейської Ради в Дубліні було досягнуто угоди про єдиний підхід країн Європейського Співтовариства до питання об'єднання Німеччини. Намагаючись розвіяти сумніви партнерів, ФРН на цьому засіданні погодилася пришвидшити роботу зі створення валютного союзу західноєвропейських держав. Вона також приєдналась до Шенгенських угод. У відповідь Франція, Британія, Італія та інші країни ЄС висловились на підтримку об'єднання Німеччини. Зовнішні аспекти об'єднання двох німецьких держав було врегульовано 12 вересня 1990 р. укладенням у Москві договору про остаточне врегулювання щодо

Німеччини, його підписали міністри закордонних справ двох німецьких держав, СРСР, США, Великої Британії та Франції в присутності президента СРСР М. Горбачова. В міжнародно-правовому сенсі Договір був остаточним мирним розв'язанням німецької проблеми. Статус Німеччини як суверенної держави було відновлено, а права колишніх держав, що її окупували, було скасовано. Об'єднання Німеччини відбулось 3 жовтня 1990 року. Територія колишньої НДР перетворилась на п'ять нових земель ФРН. Так само об'єднали і дві частини Берліна.

Підготовка до створення Європейського Союзу розпочалась 1989 року. Під час зустрічі на вищому рівні в Страсбурзі 9 грудня 1984 р. було вирішено скликати міждержавну конференцію для врегулювання всіх спірних питань і в економічній, і в політичній площинах. 11 учасників зустрічі також ухвалили «Хартію основних соціальних прав трудящих», покликану зробити гармонійнішими індивідуальні й колективні права трудящих і закріпити вже завойовані. 18 квітня 1990 р. було опубліковано спільний лист Г. Коля і Ф. Міттерана із закликом зміцнити міждержавні відносини й підвищити їхній рівень до утворення Європейського Союзу. В листі було запропоновано, аби паралельно з міждержавною конференцією зі створення Економічного й валютного союзу (ЕВС) було скликано другу конференцію того ж рівня з чотирма завданнями: 1) зміцнити «демократичну легітимність» ЄС; 2) підвищити ефективність роботи його інститутів; 3) забезпечити послідовність діяльності Союзу в політичній, економічній і фінансовій сферах; 4) визначити й запровадити спільну зовнішню політику й політику безпеки. В результаті було досягнуто домовленості, що політичний союз має розпочати своє існування водночас із ЕВС 1 січня 1993 року.

28 квітня 1990 р. спеціальна сесія Європейської Ради в Дубліні розробила спільний підхід ЄС до проблеми

об'єднання Німеччини й поточила пропозиції щодо консолідації політичного союзу.

Другий Дублінський саміт Європейської Ради 25–26 червня 1990 р. вирішив, що обидві міждержавні конференції відбудуться в Римі після грудневої зустрічі у верхах. 14 грудня 1990 р. вони розпочали свою роботу в столиці Італії: на першій обговорювали практичні питання будівництва ЕВС, а на другій – можливість створення політичного союзу в межах Співтовариства. 16 грудня 1990 р. друга конференція, попри застереження Великої Британії, доручила міністрам закордонних справ підготувати проект Договору про політичний союз.

Французько-німецьке порозуміння щодо утворення Європейського Союзу від самого початку зумовлювали цілком прагматичні розрахунки обох сторін. Франція, як і багато інших європейських країн, побоювалась надмірного посилення об'єднаної Німеччини. На думку французьких політиків, створення Європейського Союзу, зокрема загальноєвропейської системи безпеки, та Економічного й валютного союзу було б дуже своєчасним кроком – воно могло б надійно гарантувати лояльність Німеччини щодо її партнерів. Для керівників ФРН перехід на новий рівень інтеграції також був вигідним, оскільки дозволяв уникнути окремого розгляду питання про адаптацію східнонімецьких земель до системи Співтовариства та можливих суперечок щодо цього. До того ж, у міру розширення Європейського Союзу можна було б розраховувати на швидке зростання німецького впливу в країнах Північної та Східної Європи.

У 1990–1991 рр. сталися події, що остаточно перетворили Францію та ФРН на стратегічних союзників. Війна в Перській затоці, спровокована агресією Іраку проти Кувейту, і зародження гострої етнополітичної кризи на території колишньої Югославії викликали серйозні розбіжності між країнами НАТО з питань зовнішньополітичної стратегії. Розпад

СРСР надав цій проблемі особливої значущості. За нових умов виникла можливість різкого підвищення міжнародної ваги європейських країн поза системою НАТО, навіть усупереч «наддержавності» США. Франція та ФРН стали найпослідовнішими прихильниками такого курсу. Виступаючи за створення впливового Європейського Союзу, вони здобули підтримку Нідерландів, Бельгії, Люксембурга й Італії – країн, у чиєму керівництві переважали федералістські настрої. Водночас Велика Британія виступала проти дальшої федералізації.

Велику роль у розробці проекту Європейського Союзу зіграв Ж. Делор. Напередодні міжурядової конференції в Римі він висунув від імені Єврокомісії концепцію «єдиного Співтовариства». Цей проект передбачав інкорпорування до чинного установчого договору про ЄЕС 1957 р. всіх сфер і напрямків інтеграції, зокрема й спільної зовнішньої політики, політики безпеки й питань боротьби зі злочинністю. Поняття «Співтовариства» при цьому могло бути замінено на «Союз». Такий варіант формування Європейського Союзу перетворював би його на централізовану організацію з власною міжнародною суб'єктністю й у край широкую компетенцією.

9–10 грудня 1991 р. в невеликому голландському містечку Маастрихті на зустрічі глав держав і урядів Співтовариства стався зіткнення двох концепцій дальшого будівництва Європи. Німеччина, Франція, Іспанія, за підтримки країн Бенілюксу, а також Італії та Греції, заявили про своє прагнення надати розвиткові інтеграційних процесів ще більш федеративного характеру й намагалися схилити на свій бік Велику Британію, Ірландію, Данію та Португалію, які негативно ставились до будь-якого нового передання частини суверенітету наднаціональним органам. Зрештою учасники дискусії залишили питання про кінцеву мету Європейського Союзу фактично неврегульованим, незважаючи на формальну поступку

Франції та Німеччини прихильникам конфедеративної моделі європейського об'єднання: формулу «союз із тенденцією до федерації», що містилась у початковому проекті договору, було замінено на більш невизначений і традиційніший вислів «дедалі тісніший союз європейських народів». Ця невизначеність була відчутною у всьому змісті Маастрихтського договору. Менше з тим, лідерам Співтовариства вдалось дійти компромісу, і Європейська Рада ухвалила рішення про укладення договору про Європейський Союз, що включав угоди про ЄВС і політичний союз.

5.3. Маастрихтський і Амстердамський договори про Європейський Союз: основні положення

Маастрихтський договір підписали 7 лютого 1992 р. міністри закордонних справ і міністри фінансів держав-учасниць. Потім його направили до країн Співтовариства для ратифікації.

Ратифікація Договору виявилася складною. На референдумі в Данії 2 червня 1992 р. більшість виборців проголосувала проти цього документу. Якби Маастрихтський договір відкинула ще одна країна ЄС, його набуття чинності було б відкладено на невизначений термін. На нараді в Единбурзі (Британія) 11–12 грудня 1992 р. Європейська Рада розробила процедуру приєднання Данії до ЄС без ратифікації Маастрихтського договору. Домовились також про те, що кожна держава ЄС має право вводити його в силу не цілком, а в тій його частині, що є прийнятною з погляду її національного законодавства. Такий підхід дістав у літературі назву різнорівневої і різношвидкісної інтеграції («Європа різних швидкостей»): кожен учасник інтеграційного процесу набував права самостійно визначати міру своєї участі в ньому. Единбурзьке рішення дало змогу уникнути кризи

всередині Співтовариства. 18 травня 1993 р. в Данії відбувся новий референдум, результати якого дозволили їй приєднатись до ЄС. Інші члени Співтовариства також зняли свої претензії (зокрема, Британія виключила з Договору свою Соціальну хартію, що її вона пропонувала внести до його тексту). 1 листопада 1993 р. Маастрихтський договір набув чинності.

Слід узяти до уваги, що Договір про Європейський Союз не доповнював укладеного 1957 р. Договору про ЄЕС, а був ще одним основоположним документом. Відтоді Євросоюз функціонує на основі двох головних Актів – Договору про ЄЕС і Договору про Європейський Союз. Усі наступні договори (Амстердамський, Ніццький і Лісабонський) лише вносили поправки до обох цих актів, однак не створювали нових. Створити єдиний новий договір взамін двох чинних мала б Конституція Європейського Союзу. Однак її не було ухвалено.

Згідно з Маастрихтським договором 7 лютого 1992 р., Співтовариство дістало нову назву, відповідну вищому рівню інтеграції – Європейський Союз (ЄС).

Маастрихтський договір істотно змінив формулювання цілей економічної інтеграції. Визначену в Римському договорі 1957 р. спільну мету забезпечення гармонійного і збалансованого розвитку всіх видів економічної діяльності було доповнено принциповими поточненнями. Зокрема, було зазначено, що Європейський Союз прагне до сталого й неінфляційного розвитку з належною охороною довкілля. Досягнення високого ступеня зближення рівня економічної ефективності в державах-учасниках було проголошено однією з вищих цілей економічної інтеграції. Було наголошено на необхідності високого рівня зайнятості й соціального захисту. Було також акцентовано, що метою економічної інтеграції є не лише підвищення життєвого рівня, а й покращення якості життя. Враховуючи зростання

складу учасників європейської інтеграції, до переліку цілей керівники ЄС внесли забезпечення економічного та соціального згуртування й солідарності між державами-учасницями. Відповідно до цих цілей, змінилися і засоби дальшого здійснення економічної інтеграції. Маастрихтський договір не лише істотно розширив і поточнив поняття Спільного ринку, а й надав йому розвиненішої форми Єдиного внутрішнього ринку. Він змінив і форму взаємодії національних держав: до досить розпливчастого «зближення» економічної політики було додано «спільні політика і дії». І, нарешті, економічна інтеграція здобула після Маастрихта такий потужний засіб, як Економічний і валютний союз (ЕВС).

Маастрихтський договір передбачав значне поглиблення й розширення інтеграції водночас. Поглиблення мало відбуватись через створення ЕВС і координацію економічної політики та дотримання встановлених договором кількісних показників, зближення рівня економічного й соціального розвитку, перехід до єдиної валютної політики. Крім того, було намічено розробку спільної лінії в зовнішніх відносинах і в політиці безпеки задля забезпечення миру в Європі та за її межами відповідно до принципів Гельсінського Акту, доповненого Паризькою хартією 1990 року. Було передбачено широку програму співпраці у правовій, соціальній і культурній сферах, запровадження європейського громадянства й залучення громадян до активної участі в європейських органах влади.

Розширення інтеграції відбувалось через низку договорів: 2 травня 1990 р. ЄЕС і ЄАВТ підписали угоду про утворення єдиного економічного простору; в 1992–1993 рр. було укладено угоди з окремими країнами Центральної та Східної Європи; в березні 1994 р. підписано договори з Австрією, Фінляндією та Швецією про вступ до Європейського Союзу; в січні 1995 р. «Європа –12-ти» перетворилась

на «Європу – 15-ти». Крім того, заявки на вступ подали Туреччина (квітень 1987 р.), Кіпр і Мальта (липень 1990 р.).

Маастрихтський договір створив систему «трьох опор». Перша «опора» – це три співтовариства (ЄСВС, Євратом і ЄЕС), друга – Спільна зовнішня політика й політика безпеки, третя – внутрішні справи та юстиція. Перша опора включала всі традиційні сфери інтеграції, насамперед економічну, де Співтовариство вже просунулось уперед і де значну частину компетенцій уже було передано на наднаціональний рівень. Тому в цій «опорі» рішення ухвалювали переважно інститути Співтовариств і контролював ці рішення Суд ЄС. У другій і третій «опорах» міжурядової співпраці відповідальність за виконання рішень було покладено на самі держави, тобто співпраця була міжурядовою.

Найенергійніших заходів задля розширення сфери дій інтеграційних процесів на всіх етапах соціально-економічного життя Співтовариства й забезпечення гарантій їхньої незворотності було вжито у валютно-фінансовій сфері. До кінця ХХ ст. було передбачено створення Економічного й валютного союзів та запровадження єдиної європейської валюти. Рішення про єдину валюту було безпрецедентним і для самого Європейського Союзу, і для світової економічної історії. Саме воно стало символом Маастрихтського договору й центром тяжіння суспільної думки, адже означало вторгнення до вкрай чутливої сфери державного суверенітету – національної валюти. Під час узгодження договору про ЄС не всі країни погодились на заміну національної валюти єдиною європейською. Велика Британія і Данія відстоювали своє право не переходити до майбутньої єдиної валюти.

В Договорі було докладно прописано принципи й механізми Економічного й валютного союзу (ЕВС): сформульовано правила розробки й реалізації спільної економічної політики, затверджено Статут Європейського центрального банку (ЄЦБ) і його функції, визначено необхідні для вступу

до валютного союзу критерії, зокрема: 1) низький рівень інфляції (не вище 2,5%); 2) низький довгостроковий відсоток; 3) бюджетний дефіцит не вище 3% валового внутрішнього продукту (ВВП); 4) державний борг не більше 60% ВВП; 5) валютна стабільність у межах ЕВС упродовж двох років.

ЕВС планували формувати в три етапи. В червні 1989 р. Мадридська сесія Європейської Ради визначила 1 липня 1990 р. датою початку першої фази створення ЕВС. На другому етапі – від 1994 р. – почав діяти Європейський валютний інститут (ЄВІ), що на його базі мало бути створено Європейський центральний банк (ЄЦБ) і європейську систему центральних банків. Держави-учасниці, чий центральні банки ще були підпорядковані інструкціям власної держави, мали на другому етапі вирішити проблему незалежності своїх фінансових механізмів. На третьому етапі слід було остаточно зафіксувати валютні паритети й запровадити єдину валюту – «євро», що мала замінити національні валюти країн-учасниць. Третій етап планували розпочати не пізніше 1 січня 1999 року. Саме того дня ввели нову валюту – євро до безготівкового обігу. 1 січня 2002 р. було випущено в обіг банкноти й монети євро, а до кінця лютого того ж року національні валюти країн зони євро припинили своє існування.

Порівняно з поетапним формуванням ЕВС і запровадженням єдиної валюти, решта нововведень Маастрихтського договору в соціально-економічній сфері відходили на другий план. Тим часом поміж його найважливіших досягнень слід відзначити «Угоду про соціальну політику», а також перехід до майже цілковитої компетенції Співтовариства галузей освіти, регіонального розвитку, охорони здоров'я, технологій, транспорту й телекомунікацій, довкілля, захисту прав споживачів, громадянських прав і туризму, промислової стратегії, культури.

Другою «опорою» Європейського Союзу було визначено Спільну зовнішню політику й політику безпеки (СЗПБ). Зразком для СЗПБ став механізм Європейської політичної співпраці (ЄПС), початок якому офіційно було покладено 1970 року. Тут було передбачено перехід від координації зовнішньої політики держав – учасниць ЄС до спільної зовнішньої політики й політики безпеки. Задля того було запроваджено дві форми взаємодії: 1) загальні позиції ЄС, що формувалися з актуальних міжнародних питань; 2) спільні дії держав ЄС у формі гуманітарних місій і військових операцій у третіх країнах. Держави-учасниці зберігали свої суверенні права в цій сфері, та водночас зобов'язувались утримуватись від будь-яких дій, що суперечили інтересам союзу й послаблювали його згуртованість.

Цілями СЗПБ називали «захист спільних цінностей, основоположних інтересів і незалежності Європейського Союзу». Сформулювати спільні цілі СЗПБ мала Європейська Рада, а оперативно керувати на основі консенсусу – Рада міністрів ЄС. Опорою для реалізації СЗПБ мав стати Західноєвропейський союз (ЗЄС). 19 червня 1992 р. країни ЄС підписали Петерберзьку (в готелі «Петерсберг» поблизу м. Бонн у Німеччині) декларацію, що надавала ЗЄС право на здійснення миротворчих, гуманітарних і рятувальних місій у взаємодії з НАТО.

Для реалізації Петерберзької декларації 1994 р. було внесено зміни до статуту ЗЄС, що дозволили створити інститут асоційованого членства в союзі. Асоційованими членами стали Ісландія, Норвегія і Туреччина. Згодом було створено інститут асоційованих партнерів ЗЄС, ними стали Болгарія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія та Естонія. Асоційовані члени й асоційовані партнери не мали в ЗЄС права вирішального голосу.

Країни ЄС також спробували створити збройні формування на основі ЗЄС. 1992 р. було сформовано Єврокорпус –

французьке-німецьке з'єднання для виконання миротворчих місій. 1993 р. до нього приєднались Бельгія та Іспанія. 1994 р. угоду про створення схожого контингенту уклали Німеччина й Нідерланди. 1995 р. Франція, Іспанія і Португалія сформували багатостороннє з'єднання «Єврофор» і «Євроморфор». Їхнім завданням мало стати виконання гуманітарних і миротворчих місій у районах Середземномор'я. Обидва формування могли діяти в операціях ЗЄС чи НАТО. Розвинути СЗПБ далі країни Європейського Союзу намагались на основі «Берлінської формули НАТО» 1996 р. Вона передбачала, що проект «європейської ідентичності в галузі безпеки й оборони» реалізовуватимуть у взаємодії з НАТО на основі інфраструктури Північноатлантичного альянсу.

До початку 1990-х рр. основою військово-політичної інтеграції в ЄС був французький військовий потенціал. Британія протиставляла ініціативам Європейського Співтовариства політику атлантичної солідарності, тобто взаємодії з США. Німеччину так само обмежували умови Московського договору 1990 р. В середині 1990-х рр. ситуація змінилась. Кабінет Джона Мейджора (1992–1997 рр.) почав розширювати формат участі Британії у військово-політичних ініціативах Євросоюзу. В британських експертних колах широкої популярності набула концепція «Британія в Європі». В річищі нової стратегії уряду Мейджора Париж і Лондон намагались посилити взаємодію в ядерній сфері. 1992 р. було створено змішану комісію з ядерної політики й доктрини. До складу комісії входили вищі чиновники зовнішньополітичних і оборонних відомств. 1995 р. сторони підписали «листи про наміри». В них було передбачено співпрацю між збройними силами двох країн, зокрема й у системі ядерного планування. Лейбористський уряд Ентоні Блера, який прийшов до влади восени 1997 р., провадив далі цю політику. В грудні 1998 р. відбувся двосторонній саміт лідерів Британії та Франції у французькому місті Сен-Мало. В

спільній декларації сторін було наголошено, що «Європейський Союз має бути спроможним застосувати відповідні військові засоби». Задля цього було заплановано модернізувати й удосконалити механізми ЗЄС. На зустрічі було ухвалено рішення створити Європейські сили швидкого реагування в складі 40 тис. військовослужбовців. Формування Європейських сил швидкого реагування планували завершити 2003 року.

Об'єднання французького й британського потенціалів дало змогу країнам Євросоюзу висунути амбіційніші проекти. В червні 1999 р. на саміті в Кельні (Німеччина) країни ЄС заявили про намір запустити проект «Спільна європейська політика безпеки й оборони» (СЄПБО). 1 грудня 1999 р. на саміті Європейської Ради в Гельсінкі було підписано декларацію про запуск цього проекту. Розвиваючи рішення саміту в Сен-Мало, лідери країн ЄС постановили, що «Союз повинен мати потенціал для самостійних дій, підкріплених переконливою військовою силою, засобами ухвалення рішень про її застосування й рішучістю реагувати так на міжнародні кризи». Напередодні Гельсінського саміту міністри закордонних справ і оборони ЄС домовилися створити Європейські сили швидкого реагування (50–60 тис. осіб) і Європейський поліцейський корпус (1000 поліцейських). Перші мали брати участь в операціях із примушування до миру; другі – в миротворчих операціях.

Запуск програми СЄПБО потребував модернізації «Берлінської формули НАТО». Гельсінська декларація 1999 р. визначила дві умови реалізації програми: 1) невитіснення НАТО у військово-політичній сфері; 2) випереджувальний розвиток інтеграції в сфері оборони всередині ЄС. Водночас, країни ЄС прагнули зберегти американські гарантії безпеки. На саміті Європейської Ради в Ніцці 7–11 грудня 2000 р. було акцентовано ключове значення НАТО в забезпеченні європейської безпеки. 16 грудня 2002 р. було підписано

Спільну декларацію НАТО і ЄС. Основні її положення було закріплено в підписаній 17 березня 2003 р. Рамковій угоді НАТО і ЄС (угода Берлін плюс). Вони передбачали: 1) визнання провідної ролі НАТО в підтриманні безпеки в Європі; 2) визнання Північноатлантичним альянсом ініціативи СЄПБО; 3) надання доступу ЄС до системи військового планування НАТО. Найуспішніше відбувалась реалізація програми створення поліцейських сил ЄС. Від 2003 р. ЄС запровадив сталі поліцейські місії в Демократичній Республіці Конго й у Македонії. Восени 2008 р. розпочала роботу поліцейська місія в Грузії: спостереження за режимом перемир'я, встановленого на лінії дотику військ Росії та Грузії.

Менш вдалимими були спроби створення Європейського корпусу для здійснення операцій із примушування до миру. До запланованого часу їх розгортання (2003 р.) цього не було виконано.

Нова площина взаємодії країн Європейської Спільноти, що вперше виникла в межах Маастрихтського договору, – співпраця в сфері юстиції та внутрішніх справ – стала третьою «опорою» інтеграції. Її було сформульовано в розділі VI Договору «Співпраця поліцій, судових органів у кримінально-правовій сфері».

Позиції держав-учасниць щодо цього мали істотні розбіжності. Бельгія та Німеччина виступали за включення юстиції та внутрішніх справ до сфери інтересів Співтовариства. Велика Британія і Данія домагались цілковитого збереження національного суверенітету в цій сфері. Маастрихтський договір став компромісом між крайніми позиціями, виокремивши внутрішні справи та юстицію в третю «опору», однак наділивши їх певними елементами комунітарного (наднаціонального) підходу. Щоправда, таких елементів у тексті Договору було небагато. Лише з питань візової політики було передбачено ухвалення рішень на наднаціональному рівні й у межах еміграційної політики.

У розділі VI Договору про Євросоюз було визначено 9 сфер політики внутрішніх справ і правосуддя, що становили спільний інтерес для держав-учасниць: 1) надання політичного притулку; 2) контроль над зовнішніми кордонами Союзу; 3) еміграційна політика; 4) протидія наркотичній залежності; 5) протидія шахрайству, зокрема з платіжними документами; 6) співпраця в сфері цивільних справ; 7) співпраця в сфері кримінальних справ; 8) митна співпраця; 9) співпраця національних поліцейських служб і створення Європейського поліцейського відомства й спільноти (Європол).

Особливу увагу було звернено на питання імміграції й надання притулку. Вперше було створено громадянство Європейського Союзу, що дозволяло кожному громадянину країни – учасниці ЄС проживати в будь-якій іншій країні Союзу. Громадянам країн – учасниць ЄС, незалежно від того, на якій території ЄС вони перебувають, було надано право обирати й бути обраними до місцевих органів влади й до Європейського парламенту. Крім того, було розширено повноваження ЄС у сфері захисту прав та інтересів громадян, а також було запроваджено інститут омбудсмена – вповноваженого ЄС із прав людини.

Загалом, лише з питань візової політики було можливим ухвалення рішень на наднаціональному рівні й у межах еміграційної політики. Комісія мала змогу впливати на ухвалення рішень. Решту питань вирішували на міжурядовому рівні. Водночас, появу в тексті договору інституційної взаємодії в сфері юстиції та внутрішніх справ викликала нагальна необхідність (нелегальна еміграція, наркотрафік, фінансові махінації і тероризм) після скасування прикордонного контролю, чим стали користуватися злочинні елементи.

Тому неефективність міжнародної співпраці в цьому напрямку змусила учасниць ЄС послідовно здійснювати

реформування третьої «опори», аж до цілковитої її комунітаризації в Лісабонському договорі.

Маастрихтський договір ускладнив термінологію на позначення інтеграційних об'єднань. До Маастрихта існували три окремі Співтовариства: Європейське Співтовариство вугілля і сталі (ЄСВС), Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) і Європейське Співтовариство з атомної енергії (Євратом). Кожне спиралось на власний особливий засадничий договір. Усі разом їх почали називати від 1957 р. Європейськими Співтовариствами, «Спільним ринком» чи «шісткою». Крім того, термін «Європейське Співтовариство» (ЄС) став часом уживаним і щодо ЄЕС, і щодо всіх трьох Співтовариств. Після ухвалення Маастрихтського договору ЄЕС було формально перейменовано на Європейське Співтовариство (ЄС). Два інші Співтовариства зберегли свої назви (до 2001 р., коли завершився термін дії Договору про ЄЕС). Для визначення всіх трьох Співтовариств, як і раніше, стали вживати і «Європейське Співтовариство», і «Європейські Співтовариства». Крім того, ці три Співтовариства нині покриває термін «Європейський Союз», оскільки вони становлять його невід'ємну складову – так звану першу «опору». До структури Європейського Союзу входять і дві інші «опори» – спільна зовнішня політика й політика безпеки (СЗПБ), а також співпраця в сфері правосуддя і внутрішніх справ.

Маастрихтський договір був значним поступом у поглибленні й розширенні європейської інтеграції. Його ключові положення й, зокрема, створення Економічного й валютного союзу, до якого ввійшли 11 країн – учасниць ЄС, було зреалізовано на практиці. Вдалось просунутись уперед і в інших напрямках. Водночас лишилися нерозв'язаними низка проблем інтеграційного будівництва, їх відклали на майбутнє. Безпосередньо в Маастрихтському договорі в ст. 48 було передбачено, що 1996 р. буде скликано нову

«конференцію урядів держав-учасниць» для внесення поправок до установчих документи ЄС (Договору про ЄС, Паризьких і Римських договорів про Європейське Співтовариство).

Нова конференція мала вирішити три головні завдання: по-перше, підготувати ЄС до кардинального розширення з приєднанням до нього низки нових учасниць; по-друге, з огляду на це, підвищувати ефективність діяльності інститутів (основних органів) ЄС у нових умовах; по-третє, демократизувати законодавчий процес через розширення правотвірних функцій Європейського Парламенту, спрощення цього процесу й перехід до голосування в інститутах ЄС на основі кваліфікованої більшості. Останнє завдання було одним із найдискусійніших від моменту початку функціонування ЄС і Європейських Співтовариств.

Амстердамський договір країни ЄС підписали до жовтня 1997 р. і ввели його в дію 1 травня 1999 року. Це був скорегований і розширений варіант Маастрихтського договору

Важливим досягненням Амстердамського договору в соціально-економічній сфері була європейська політика зайнятості. Їй було присвячено новий розділ Договору, де було підкреслено політичну волю боротися з безробіттям на європейському рівні. Хоча можливість Європейського Співтовариства ухвалювати рішення з вельми значущих проблем була вкрай важливою, та більшість держав-учасниць не погодились передати Європейському Співтовариству надто велику частину свого суверенітету в сфері зайнятості. Тож розділ Договору про європейську політику зайнятості звели лише до координації національних політик у цій сфері.

Поміж інших питань, порушених у Договорі, найважливішими стали екологічні. Амстердамський договір інтегрував їх до всіх секторальних політик. Це означало, що вживаючи

будь-яких заходів щодо внутрішнього ринку, слід було дослідити їхній вплив на довкілля.

Новим у процесі ухвалення рішень СЗПБ стали, насамперед, типи можливих у її межах засобів. Амстердамський договір запровадив новий засіб – спільну стратегію. Цей тип засобів мала прийняти Європейська Рада, він мав визначати цілі, терміни й методи, доступні Європейському Союзові та його державам-учасницям у тих сферах, де вони мають важливі спільні інтереси (ст. 13/2 Договору про Європейський Союз).

Новий тип засобів є важливим задля досягнення більшої ефективності СЗПБ. Справді, Рада може ухвалювати будь-яке рішення, засноване на такій спільній стратегії, кваліфікованою більшістю. Однак було передбачено, що держава-учасниця, спираючись на свої заявлені важливі доводи національної політики, може блокувати процес ухвалення рішень на рівні Ради.

Важливою новацією в процесі ухвалення рішень СЗПБ була техніка конструктивного утримання. За Амстердамським договором, утримання не могли більше завадити Раді ухвалювати рішення.

За умовами Амстердамського договору ЗЄС включили до інституційної системи ЄС. Договір також передбачав дальше пристосування військово-політичної концепції Західноєвропейського союзу до завдань СЗПБ.

Амстердамський договір запроваджував посаду Високого представника з питань Спільної зовнішньої політики й політики безпеки. Її обійняв іспанський дипломат Хав'єр Солана, якого водночас призначили за сумісництвом Генеральним секретарем ЗЄС, що означало організаційне зрощування Європейського Союзу і ЗЄС.

Останній аспект СЗПБ стосувався спільної оборонної політики й означав розширення сфери дій Європейського Союзу, що включило до неї Петерберзькі завдання й

зобов'язання ЗЕС вдаватися до дій щоразу, коли Європейський Союз до нього за цим звертатиметься.

Також за Маастрихтським договором Європейський Союз мав компетенцію в царині правосуддя і внутрішніх справ. Однак цей розділ Договору про ЄС здійснювали в міждержавний спосіб.

В результаті окремі держави-учасниці погодились укласти взаємну міжнародну угоду з певних аспектів третьої «опори» поза межами Європейського Союзу. Це була так звана Шенгенська угода. Інституційні вимоги третьої «опори» і той факт, що Шенгенська угода з'явилась поза межами Європейського Союзу, звісно, не сприяли ефективності спільної європейської політики в сфері правосуддя і внутрішніх справ. Тож Амстердамський договір спробував більше адаптувати Договір про Європейський Союз до сучасного суспільства. Він встановлював зону свободи, безпеки і правосуддя. Частина цієї зони, а саме візова політика, політика надання притулку, імміграційна та інші політики, пов'язані зі свободою руху осіб, мали надалі розвиватися згідно положень нового розділу Договору про ЄС (Статті від 61 по 69). Цей перехід від третьої до першої «опори» не означав, що для цих політик автоматично зникли міждержавні риси, що їх вони мали в межах третьої «опори».

Перші п'ять років після набуття чинності Амстердамського договору процес ухвалення рішень мав лишатися загалом таким же, як і раніше. Лише після п'ятирічного періоду процедура ставала більш комунітарною, тобто рішення мала ухвалювати Рада кваліфікованою більшістю й відповідно до процедури спільного з Європейським Парламентом ухвалення рішень. Крім того, роль Суду в цьому новому розділі Договору про ЄС стала відрізнятися від загальних принципів.

Другу частину зони свободи, безпеки і правосуддя, тобто решту питань третьої «опори», тепер було перейменовано в

«положення про поліцейську й судову співпрацю з кримінальних справ», і цілому продовжували діяти на тих же умовах, що і раніше.

Амстердамський договір включив право Шенгенської угоди до Договору про Європейський Союз.

Контрольні питання

1. Головні причини активізації та піднесення інтеграційного руху.
2. Схарактеризуйте основні положення Єдиного Європейського Акту (ЄЕА) 1968 р.
3. Що було головним у ЄЕА?
4. Що передбачала Єдина Політична Співпраця?
5. Яку інституційну зміну демонстрував ЄЕА?
6. Проаналізуйте основні положення Шенгенської угоди 14 червня 1985 р. та Шенгенської конвенції 19 червня 1990 р.
7. Що передбачала система «подвійного Шенгену» і які країни ввели її в дію?
8. Питання об'єднання Німеччини в міжнародних відносинах.
9. Перший і другий Дублінські саміти та їхні рішення.
10. Перший проект Європейського Союзу групи депутатів Європарламенту під керівництвом А. Спінеллі 1984 р., його основні положення.
11. В чому полягала сутність дискусії між прихильниками двох концепцій розвитку європейської інтеграції – «Європи держав» і «Європи батьківщин»?

12. Маастрихтський договір 7 лютого 1992 р. (1 листопада 1993р.) і його основні положення.
13. Які зміни вніс Маастрихтський договір до «інтеграційної конструкції»?
14. Амстердамський договір 2 жовтня 1997 р. як скорегований і розширений варіант Маастрихтського договору, його основні положення.
15. Ніццький договір 26 лютого 2001 р., його основні положення.
16. Економічний і валютний союз (ЕВС), його функції та критерії вступу до нього.
17. Схарактеризуйте систему «трьох опор», визначену Маастрихтським договором.
18. Яку нову галузь взаємодії учасниць ЄС уперше було визначено в межах Маастрихтського договору?
19. Рішення про єдину валюту й основні етапи руху до її запровадження в Європейському Союзі.
20. Спільна зовнішня політика й політика безпеки (СЗПБ), її цілі й сутність.
21. Особливості військово-політичної інтеграції в Європейському Союзі. Проект Спільної європейської політики безпеки й оборони (СЕПБО).

Розділ VI Європейський Союз у 2004–2020 рр.

6.1. Розширення європейської інтеграції

Успіхи розвитку «країн-шістки» – Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембурга – започаткували практичне здійснення європейської інтеграції, сприяли зростанню авторитету й популярності Європейського Співтовариства і прагненню інших держав приєднатись до нього. Так почалось розширення ЄС. Уперше воно відбулось 1973 р., коли до Об'єднання ввійшли Велика Британія, Ірландія, Данія, і «шістка» перетворилась на «дев'ятку». 1981 р. в результаті другого розширення до ЄС приєдналась Греція. Третє розширення сталось 1986 р., тоді Організацію поповнили Іспанія і Португалія.

Дальший процес розширення відбувався вже після краху соціалістичної системи й розпаду Радянського Союзу.

Укладення Маастрихтського договору 1992 р. й набуття його чинності 1 листопада 1993 р. було значним успіхом політики інтеграції. Євросоюз ставав потужним центром тяжіння для країн, що лишалися за його межами. Насамперед шанси на приєднання до нього мали країни, що дотримувались політики нейтралітету – Швеція, Австрія і Фінляндія. Дві останні дістали змогу вільно ухвалювати рішення про входження чи невходження до міжнародних блоків лише після розпаду СРСР, оскільки до цього їхній нейтралітет було закріплено не лише в національних конституціях, а й у договорах із Радянським Союзом. Оскільки європейські організаційні структури радянське керівництво традиційно вважало потенційно ворожими, входження до них Австрії та Фінляндії Москва вважала порушенням нейтрального статусу цих держав.

Процес підготовки до вступу в Євросоюз Австрії, Швеції та Фінляндії тривав усю першу половину 1990-х рр. Австрія подала заявку на вступ у липні 1989 р., Швеція – в липні 1991 р., а Фінляндія – в березні 1992 р. Від 1 лютого 1993 р. в Брюсселі почалися переговори між ЄС і трьома країнами. В червні 1993 р. Європейська рада на зустрічі в Копенгагені схвалила вступ трьох нових країн і встановила для нього термін не пізніше початку 1995 р. Оскільки показники економічного розвитку країн-кандидатів не викликали сумнівів у їхній спроможності відповідати стандартам ЄС, переговори тривали успішно й необхідних угод було досягнуто до березня 1994 р. Влітку – восени 1994 р. в трьох країнах відбулись референдуми, на яких рішення про вступ до ЄС було схвалено, і від 1 січня 1995 р. вони офіційно приєдналися до Євросоюзу. Це було четверте його розширення.

Водночас із Австрією, Швецією і Фінляндією переговори про вступ до ЄС від квітня 1993 р. повторно вела Норвегія. Вона вже намагалась приєднатися до нього 1972 р., та невдало (виборці проголосували проти цього рішення). 1994 р. питання про входження до ЄС у Норвегії було винесено на референдум повторно, однак норвезькі виборці знову проголосували проти приєднання до Євросоюзу. Отже, Норвегія залишилась поза його межами. Питання було відкладено до 2005 р., однак до того часу кількість прихильників приєднання країни до ЄС не зросла, а навіть зменшилась.

Вступ до Євросоюзу Фінляндії, Швеції та Австрії сприяв переведенню в практичну площину питань про приєднання до ЄС країн Прибалтики і Словенії. 1998 р. почалися переговори про дальше розширення ЄС і прийняття до нього східноєвропейських країн і Кіпру.

Рух до вищих рівнів інтеграції тривав паралельно з розробкою питання про розширення Євросоюзу. Включення

східноєвропейських країн до ЄС означало збільшення його населення до майже 500 млн осіб, що було вигідним, водночас – соціально-економічні показники країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу були низькими й не відповідали нормативам ЄС. Новим членам Євросоюзу слід було надавати допомогу. Після тривалих дебатів керівництво ЄС дійшло висновку про необхідність розширення, насамперед за рахунок прийняття країн Східної Європи, Кіпру й Мальти.

В червні 1999 р. на саміті в Копенгагені Європейська рада затвердила перелік критеріїв для країн – кандидатів на вступ до Євросоюзу. Копенгагенські критерії передбачали, що країни-кандидати мають спроможність забезпечити стабільність демократичних інститутів, верховенство законів, права й захист меншин, ефективну роботу ринкової економіки, відповідність своїх законів стандартам ЄС. 16 липня 1997 р. Європейська Комісія назвала країни-кандидати на вступ до союзу. В першій групі претендентів були Кіпр, Польща, Словенія, Естонія, Угорщина і Чехія. Групу «другої черги» складали Латвія, Литва, Словаччина й Мальта. До третьої увійшли Румунія та Болгарія.

Складним було питання про прийняття до ЄС країн колишньої Югославії, за винятком Словенії. Сербія і Чорногорія, а також Хорватія дуже сильно постраждали від війн. Боснія та Герцеговина, як і Македонія, перебували в стані хронічних політичних криз різної інтенсивності. При цьому на території Боснії та Герцеговини й Македонії залишались війська НАТО. Окремо доводилось вести мову про Албанію, що лишалась найвідсталішою і нестабільною країною Європи. Переломним моментом у дискусії щодо розширення ЄС став саміт Європейської ради в Ніцці в грудні 2001 р. Країни Євросоюзу підписали спеціальний договір про внесення змін до механізму роботи інститутів союзу з урахування приймання до нього нових членів і пов'язаного з

цим перекроюванням квот голосів, закріплених за кожною країною. Договір передбачав реформу Європейської комісії. Ніццький договір набув чинності лише 1 лютого 2003 р., оскільки сталося зірвання його ратифікації в Ірландії 2001 року. Ірландські виборці погодились його схвалити лише з другої спроби в жовтні 2002 р., що відкрило шлях до завершення всіх процедур для вступу договору в силу.

14 грудня 2002 р. в Копенгагені на черговому саміті Євросоюзу було ухвалено рішення про прийняття до ЄС 10 нових членів – Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини та Естонії, з якими 2003 р. було розпочато переговори з підготовки договорів про вступ. На цій же зустрічі розглядали питання про прийняття до ЄС Туреччини, однак щодо цього рішення ухвалено не було. В квітні 2003 р. на саміті Євросоюзу в Афінах з десятьма країнами – кандидатами на вступ до ЄС було офіційно підписано відповідні угоди. 1 травня 2004 р. 10 країн Східної Європи вступили до ЄС. 2007 р. у пришвидшеному порядку до ЄС було прийнято Румунію та Болгарію. Прийняттям 1 липня 2013 р. до ЄС Хорватії завершилось його п'яте розширення, й кількість держав – учасниць Європейського Союзу сягнула 28.

Членства в ЄС активніше стала домагатись Туреччина. 1963 р. вона підписала угоду про асоційоване членство з ЄЕС, а у квітні 1987 р. подала заявку на вступ до нього, однак країни ЄЕС відмовлялись вести з Туреччиною переговори. У грудні 1995 р. Європейський парламент вирішив укласти угоду про вільну торгівлю з Туреччиною, однак питання про її прийняття до Євросоюзу не було вирішено.

Вступ до ЄС Польщі, Чехії, Словаччини й Угорщини 2004 р. дав додатковий імпульс їхньому економічному розвитку. Вони стали надійнішими у фінансовому й економічному сенсах. Приплив коштів із-за кордону сприяв зростанню й частковій модернізації їхніх економік. Було

завершено переорієнтацію промислового виробництва на зовнішні ринки. Значну частину промисловості було включено до виробничих ланцюжків, переважно європейських транснаціональних корпорацій (ТНК), які тепер фактично грають вирішальну роль у розвитку економік Польщі, Чехії, Словаччини й Угорщини. У непов'язаних із діяльністю ТНК секторах економіки інновації відбуваються повільніше.

Основними зовнішньоторгівельними партнерами Вишеградської четвірки (Польщі, Чехії, Словаччини й Угорщини) стали країни ЄС. Головний зовнішньоторгівельний партнер усіх чотирьох країн – Німеччина. На неї припадає 30% товарообігу Чехії, 27% – Угорщини, 25% – Польщі й 19% – Словаччини. За останні кілька років зміцнив свої позиції в цих країнах Китай. Він став другим за величиною партнером з імпорту для Польщі й Чехії та увійшов до п'ятірки найбільших партнерів з імпорту для Угорщини й Словаччини.

Водночас із виходом на світові ринки різко зросла залежність економіки четвірки від світових, і надто від європейських економічних процесів. На трьох державах серйозно позначилась світова фінансово-економічна криза. В Угорщині 2009 р. було зафіксовано максимальні для четвірки темпи падіння ВВП на душу населення: 6,5% порівняно з попереднім роком, у Словаччині – 5,5%, у Чехії – 5,3%. Й лише в Польщі так само відбувалося зростання. Далі всі чотири держави демонстрували впевнене зростання ВВП на душу населення, його темпи були значно вищими, ніж у країнах Західної Європи, хоча загалом на 2019 р. рівень ВВП в країнах четвірки становив близько 2/3 від середнього по ЄС (в Чехії та Словаччині – дещо вищий). 2017 р. безробіття в Чехії становило близько 3%, в Угорщині – 4%, в Польщі – 6%, у Словаччині – 8%. Серйозною проблемою для всіх держав став відтік працездатного населення до країн ЄС

із вищим рівнем оплати праці, що сприяло розв'язанню проблеми безробіття в самих державах, та водночас створювало труднощі для розширення їхнього ж виробництва.

Словаччина була єдиною країною, що встигла до початку світової фінансово-економічної кризи 2008 р. виконати маастрихтські критерії та від 1 січня 2009 р. ввійти до зони євро. Решта три держави Вишеградської четвірки зберігають свої національні валюти, однак юридично дотримуються намірів переходу до євро. Крім них, до сімки держав ЄС, що ще не ввійшли до зони євро, належать Болгарія, Хорватія, Румунія та Швеція. Причини різні, і для їх усунення, за прогнозами фахівців на 2020 р., потрібно близько двох років. За основними показниками державного бюджету, Чехія 2018 р. була єдиною державою четвірки, що мала профіцит 1,6% ВВП. Решта завершили рік із незначним дефіцитом у межах вимог Євросоюзу: мінус 1% у Словаччині і 2% в Угорщині й Польщі. За рівнем державного боргу лідером є Чехія – 35% від ВВП, в Польщі й Словаччині цей показник становить близько 50%. Угорщина перевищує встановлений маастрихтськими критеріями поріг Євросоюзу 60%. Тут державний борг становить 75% від ВВП, що, однак, також є нижчим за середній показник по ЄС.

Отже, Польща, Чехія, Словаччина й Угорщина за п'ятнадцять років після вступу до ЄС здійснили значний поступ в економічному розвитку, хоча за його рівнем так само відстають від країн Західної Європи.

Країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія), що пройшли тривалий шлях соціалістичного розвитку за умов планової економіки на початку 1990-х рр. задля досягнення відповідностей Копенгагенським критеріям, для входження до ЄС стали на шлях жорсткого неоліберального реформування (лібералізація цін, денационалізація підприємств у формі комерційної приватизації, реструктуризація економічної системи тощо).

Водночас прибалтійські країни, хоча за час постсоціалістичного розвитку і змогли значно перебудувати свої соціально-економічні системи, нині ще значно відстають від середніх за розвитком країн Євросоюзу. Результатом приватизації, наприклад, стало домінування іноземного капіталу в основних секторах їхньої економіки. Внаслідок цього нині в Естонії іноземцям належить 80–90% підприємств і банків, у Литві – більше третини (хоча в банківському й суміжних секторах, тобто страхування, консалтинг – близько 70%). Загалом підсумком неоліберального реформування стало: досягнення необхідних макроекономічних показників, що дозволило вступити до ЄС, та водночас – значні соціально-економічні витрати: деіндустріалізація; збільшення зовнішнього боргу; виникнення проблем на ринках кредитування й нерухомості за рахунок припливові до прибалтійських економік «дешевих» грошей північноєвропейських банків; високе безробіття (особливо серед молоді); зростання трудової міграції, що перетворило ці країни на експортерів робочої сили, і, звісно, загалом нижчого рівня життя населення, ніж в інших країнах.

Румунія та Болгарія відразу після падіння попередніх режимів приєдналися до процесу інтеграції до Євросоюзу. Як і країни Центральної та Східної Європи, вони послідовно проходили етапи підготовки до вступу до Євросоюзу: отримання статусу «країни-кандидата», переговорний процес (адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, підписання Договору про вступ і його ратифікація).

Інтеграція до ЄС справила неоднозначний вплив на економіку й соціальну сферу Болгарії та Румунії. Входження до загальноєвропейського ринку дало їм певні переваги, основними були такі: широке залучення іноземного капіталу й забезпечення гарантованого попиту на продукцію експортних секторів економік. Однак згодом вони стали їхнім вразливим місцем і причиною нестійкості.

Один із найвідоміших способів підвищення ефективності економіки й стимулювання її зростання, що його передбачають програми Європейського Союзу, на практиці – у випадку з Болгарією та Румунією – не справив належного ефекту. Досвід економічного розвитку цих країн свідчить, що масовані вливання грошових коштів у слабо розвинені економіки дають високий економічний ефект, але його сталість і якісний рівень залежить від інших чинників. Насамперед, від національної політики й ефективного управління. Високий рівень корупції, низька ефективність роботи державних органів, незавершеність реформ у судово-правовій сфері, організована злочинність і складні демографічні проблеми не лише підривають основи державної системи в цих країнах, а й створюють труднощі для європейського інтеграційного процесу. Членство в ЄС поставило перед державними адміністраціями Болгарії та Румунії завдання відповідності високим європейським стандартам. Однак у сфері судової системи, боротьби з корупцією та організованою злочинністю 2008 р. Болгарія за шістьма, а Румунія за чотирма позиціями не відповідали критеріям членства в ЄС. Тому ці країни було прийнято до Європейського Союзу на безпрецедентних умовах: було збережено жорсткий контроль (Європейська комісія щороку здійснює моніторингові дослідження й перевіряє виконання своїх вимог), а шенгенська зона лишилась для них закритою. В дослідженні, що його провів 2016 р. Європарламент, обсяг корупції в Болгарії становив майже 15% від її ВВП. За словами Д. Уайта, колишнього голови секретних служб США в Східній Європі, який у 2009–2014 рр. працював у американському посольстві в Бухаресті, «в Румунії корумповані всі, тому що корупція є джерелом збагачення». Корупція та організована злочинність залишаються основними бар'єрами на шляху забезпечення верховенства закону й примату права, якісного державного управління в Болгарії та Румунії.

Договір про приєднання Словенії до Європейського Союзу було підписано 10 червня 1996 р. Він набув чинності в лютому 1999 р. 13 грудня на засіданні Європейської ради в Копенгагені було завершено переговори з десятьма країнами-кандидатами, зокрема зі Словенією, та остаточно підтверджено рішення про їх приєднання до Європейського Союзу від 1 травня 2004 р. Словенія разом з рештою дев'ятьма державами стала членом Європейського Союзу, що відтоді включав 25 країн.

Словенія стала першою країною Центральної та Східної Європи, що вступили до Європейський Союзу, якій вдалося виконати всі необхідні критерії зі зниження державного боргу й дефіциту бюджету для приєднання до зони євро. Після запровадження євро Банк Словенії став частиною Євросистеми й передав їй усі повноваження з керування фінансово-кредитною політикою. Євро замінив колишню національну валюту толар за визначеним курсом. Словенія, як і решта країн ЄС, підписала Шенгенську угоду. Після входження до Європейського Союзу вона мала цілковито прийняти економічну політику й митний режим, що їх запровадив Європейський Союз щодо країн – учасниць Центральноєвропейської угоди про вільну торгівлю.

Роки після вступу Словенії до ЄС показали наявність низки проблем, що викликали занепокоєння словенської громадськості. Сильний негативний вплив на економіку Словенії справила світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. За даними МВФ, валовий національний дохід, що 2008 р. становив 36,7 млрд. євро, навіть 2014 р. не досяг цього рівня. Саме тому, як писала словенська преса, в країні тоді знизився ентузіазм щодо участі країни в ЄС, хоча, згідно з опитуваннями, перебування Словенії в ЄС все ж підтримувало близько половини населення.

П'яте розширення Європейського Союзу завершилось прийняттям до нього 1 липня 2013 р. Хорватії, її вступ тривав

10 років від моменту подання її заявки на членство 2003 р. Вона стала тоді 28-ою учасницею ЄС.

На Балканах після завершення розпаду Югославії Брюссель розробив якісно новий проект інтеграції. Це був Проект стабілізації та асоціації (ПСА). Він передбачав низку заходів для включення країн Західних Балкан (Албанія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Союзна Республіка Югославія (СРЮ), Хорватія) до загальноєвропейського процесу: підписання Угод про стабілізацію та асоціацію (УСА), розвиток торгівельно-економічних відносин, надання фінансової допомоги ЄС, розвиток регіональної співпраці. Важливою подією в розвитку відносин Євросоюзу і країн Західних Балкан став саміт Європейської ради в Салоніках (червень 2003 р.). ЄС підтвердив «європейську перспективу» цих держав і ухвалив комплексну інтеграційну програму «Салонікський порядок денний для Західних Балкан».

Однак процес розпаду Югославії та збройних конфліктів на її території тоді ще не завершився. Боснійська криза (1992–1995 рр.) завершилась підписанням Дейтонських мирних угод, що накреслили перспективи мирного будівництва багатонаціональної демократичної держави Боснії і Герцеговини (БіГ).

Косовська криза (1998–1999 рр.) стала наступним етапом Югославської кризи, її наслідком стало відокремлення автономного краю Косово та Метохії від Сербії.

4 лютого 2003 р. сама назва Югославія зникла: на місці СРЮ виникло державне утворення Сербія і Чорногорія (СЧ), що проіснувало три роки. 4 червня 2006 р. Чорногорія проголосила незалежність за результатом проведеного в країні референдуму, що його передбачала ст.25 Конституційної хартії СЧ. 2008 р. зі складу Сербії де-факто вийшов автономний край Косово та Метохія, чий парламент в односторонньому порядку проголосив незалежність.

Хорватію, як і Словенію, можна було прийняти до ЄС ще на початку п'ятого розширення. В червні 2004 р. Європейський парламент визнав її кандидатом на вступ. Тут склалася стабільна ринкова економіка, а за певними показниками соціально-економічного розвитку країна випереджала інші країни п'ятого розширення.

Відтермінування приєднання Хорватії до Європейського Союзу зумовлювали певні її суперечності з сусідами, зокрема конфлікт із Сербією, а також необхідність урегулювати давні прикордонні суперечки зі Словенією та питання щодо нерухомості в області Істрія, що до Другої світової війни входила до складу Італії.

У грудні 2005 р. статусу «країни-кандидата» на вступ до Євросоюзу набула Македонія. Однією з причин такого рішення ЄС було те, що Македонія виконала Рамкову (Охридську) угоду 2001 р. щодо міжетнічних проблем, що час від часу загострювались між македонцями й албанцями. Переговори Македонії з ЄС розпочались лише в березні 2012 р. у форматі діалогу про приєднання на високому рівні.

Важливою проблемою інтеграції Македонії до ЄС (і НАТО) став невирішений багатолітній спір із Грецією про державну назву цієї колишньої республіки Югославії. Від 1993 р. в ООН офіційною назвою Македонії була: «Колишня югославська республіка Македонія». Відтак Греція заблокувала вступ Македонії до НАТО. На Бухарестському саміті 2008 р. Греція наполягала, що назва сусідньої країни «Македонія» фактично дає їй право висунути територіальні претензії на грецьку область Македонія. За безпосередньої участі й сприяння ЄС у червні 2018 р. Греція і Македонія досягли угоди зі спірного питання про назву, за якою Греція визнала сусідню державу під назвою «Республіка Північна Македонія». Питання про перейменування було позитивно вирішено в македонському парламенті 11 січня 2019 р. 25 січня грецький парламент схвалив угоду з Македонією про

перейменування цієї країни на «Республіка Північна Македонія» (РПМ), а 8 лютого він же ратифікував протокол про вступ РПМ до НАТО.

Євроінтеграція Боснії і Герцеговини пов'язана зі змінами у внутрішньому устрої цієї держави, з її централізацією. Спроби ЄС домогтися проведення конституційної реформи виявились невдалими через принципові розбіжності політичних сил босняків, сербів і хорватів. Менше з тим, певні кроки до централізації БіГ було зроблено. Зокрема, було запроваджено спільні паспорти й валюту, створено єдину прикордонну службу й загальнодержавне управління непрямих податків, єдині збройні сили.

В червні 2012 р. між ЄС і БіГ розпочався так званий Діалог про приєднання на високому рівні. В листопаді 2014 р. Велика Британія та Німеччина подали нову ініціативу для БіГ, покликану пришвидшити процес її зближення з ЄС. Вона передбачала здійснення інституційної реформи на всіх рівнях влади в БіГ задля створення «функціональної» держави, спроможної ефективно взаємодіяти з ЄС, а також усіх необхідних перетворень, аби Боснія і Герцеговина досягли копенгагенських критеріїв членства. Велика Британія та Німеччина зобов'язались підтримати БіГ щодо надання їй статусу «країни-кандидата» на вступ до Європейського Союзу за її досягнення прогресу в процесі реформ. У червні 2015 р. набула чинності Угода про стабілізацію та асоціацію з БіГ, підписана 2008 року.

В лютому 2018 р. Єврокомісія представила нову стратегію «Надійна перспектива розширення» ЄС і його посиленої взаємодії з Західними Балканами», за якою Європейський Союз уже 2025 р. зможе прийняти першу «країну-кандидата» із Західних Балкан до свого складу.

Перспективи інтеграції Сербії до ЄС було узалежнено від розвитку відносин із Косово, а також від видання Міжнародному Трибуналові щодо колишньої Югославії

(МТКЮ), створеному як структура ООН 25 травня 1993 р. (існував до розпуску 21 грудня 2017 р.) осіб, звинувачуваних у злочинах під час Югославської кризи 1990-х рр. У липні 2008 р. Сербія екстрагувала до Гааги колишнього лідера боснійських сербів Радована Караджича, а в червні 2011 р. – колишнього командувача армії боснійських сербів Райко Младича.

Щодо діалогу між Сербією та Косовом, то він також мав поступальний характер. Зокрема, 2011 р. Белград і Приштина (столиця Косово) домовились про спільний контроль на пропускних пунктах на адміністративному кордоні Сербії та Косово на території Сербії, про обмін копіями реєстраційних книг актів громадянського стану, про взаємне визнання університетських дипломів.

Значним кроком Сербії з нормалізації відносин із Косово (а по суті, з визнання суверенітету Косово) стала згода на його участь у регіональних міжнародних форумах як рівноправного партнера (за умови, що в офіційному позначенні Косово буде посилення на резолюцію Ради Безпеки ООН щодо законності одностороннього проголошення незалежності Косово). В результаті 1 березня 2012 р. Сербія набула статусу «країни-кандидата» на вступ до ЄС.

19 квітня 2013 р. за сприяння ЄС Сербія і Косово підписали Першу угоду про принципи нормалізації відносин (так звану Брюссельську угоду). Згідно з нею, було передбачено створення асоціації сербських громадян у Косово, що здійснюватиме нагляд в економіці, в освіті, в охороні здоров'я, в міському й сільському плануванні, в інтеграції поліцейських підрозділів Північного Косово до поліції Косово та судової влади – до правової системи Косово. Сторони домовились також не блокувати євроінтеграції одна одної.

Укладення Брюссельської угоди було умовою запуску переговорного процесу про вступ Сербії до ЄС і водночас –

підписанням угоди про стабілізацію та асоціацію (УСА) з Косово. В січні 2014 р. розпочались переговори між Сербією та ЄС, а в липні 2014 р. Брюссель і Приштина парафували УСА.

Тим часом євроінтеграцію Косово, у відносинах із яким Брюссель керувався резолюцією Ради Безпеки ООН від 10 червня 1999 р. і висновком Міжнародного суду ООН щодо законності одностороннього проголошення незалежності Косово від 22 липня 2010 р., ускладнили не лише труднощі в сфері економіки й політики цього новоутворення, а й те, що його проголошення не визнали п'ять країн – учасниць ЄС: Греція, Іспанія, Кіпр, Румунія та Словаччина.

У грудні 2008 р. Чорногорія, а в квітні 2009 р. Албанія подали заяви про вступ до Євросоюзу. Однак, як і решту західно-балканських країн, їх вважають лише потенційними кандидатами. За умов фінансових та економічних криз, поглиблених проблемою COVID-19, перспектива прийняття нових країн до ЄС стає дедалі невизначенішою, а вимоги до них – дедалі жорсткішими.

Лідери країн Євросоюзу влітку 2020 р. затвердили рішення про початок переговорів про вступ до ЄС Албанії, Північної Македонії та Чорногорії. Однак 30 листопада 2020 р. Ангела Меркель під час віртуальної зустрічі з депутатами парламентів країн-учасниць і кандидатів на вступ до ЄС скептично висловилаь щодо можливості їх розпочати до кінця 2020 року.

6.2. Конституційне будівництво і конституційні кризи 2005–2009 років

Розширення повноважень Європейського Союзу (ЄС) у 1990-ті рр. в результаті підписання Маастрихтського, Амстердамського й Ніццького договорів та вступ до ЄС нових членів із Центральної та Східної Європи 2004 і 2007 рр., зміна політичної ваги Європи в світі потребували реформ внутрішньої структури ЄС і чіткішого розмежування його компетенцій із компетенціями держав-учасниць.

Ідею створення спільної європейської конституції стали обговорювати всередині європейських політичних еліт ще в 1990-ті рр. Європейські парламентарі тоді заявили, що існування такого альянсу, як Європейський Союз, на основі низки угод і договорів є некоректним, тому розробка єдиного основного закону є необхідною і сприятиме координації роботи в межах ЄС.

Необхідність зміни принципів управління Європейським Союзом та інституційного реформування стала нагальною після розширення ЄС 2004 р. Ухвалення Конституції Європейського Союзу мало стати якісно новим етапом європейської інтеграції, значно посилити інститути ЄС і логічно продовжити процес його розширення. Крім того, були сподівання, що Конституція вбере в себе всі раніше підписані договори й так єдиний документ зможе спростити розуміння законодавчої бази Європейського Союзу.

Рішення про початок роботи зі створення загальноєвропейської конституції було ухвалено на саміті ЄС у Ніцці в грудні 2000 р. Підготовку проекту доручили створеному за рік на саміті 14–15 грудня 2001 р. в Лакені (передмісті Брюсселя) спеціальному тимчасовому органу – Європейським конституційним зборам – «Конвенту майбутнього Європи», що мав у складі 109 представників Європейської комісії, урядів і парламентів країн-учасниць на чолі з колишнім президентом Франції Валері Жискар д'Естеном.

Робота над проектом тривала три роки. Проект Конституції було представлено на саміті в Салоніках 20 червня 2003 р., після чого над ним працювала Міжурядова конференція, що мала в складі всіх міністрів країн Європейського Союзу, за участі Європейської комісії та Європейського центрального банку. Остаточний текст документу було схвалено на спеціальному саміті ЄС у Брюсселі 18 червня 2004 р., в якому також узяли участь 10 нових членів Європейського Союзу.

29 жовтня 2004 р. глави 25 держав – учасниць ЄС підписали в Римі Конституційний договір (другий Римський). Унікальність цього документу була в тому, що він з'явився одразу 20-ма мовами і став найрозлогішою і наймісткішою конституцією в світі.

Проект Конституції вносив значні зміни до інституційної структури ЄС. Він розмежовував сфери компетенції Європейського Союзу і держав-учасниць із переданням до компетенції наднаціональних органів значних повноважень. Конституція передбачала низку принципів нововведень.

По-перше, було запроваджено посаду президента. Якщо раніше пост голови Ради ЄС займали глави держав і урядів за принципом ротації (посада кожні півроку переходить від однієї країни ЄС до іншої, то тепер, за Конституцією, президента мала призначати Рада терміном на 2,5 роки й він формально мав очолювати Євросоюз. Проте його повноваження, як і раніше, були значно обмеженими.

По-друге, було передбачено також посаду міністра закордонних справ ЄС, який мав представляти спільну європейську зовнішню політику. Раніше, за Амстердамським договором 1997 р., зовнішньополітичні функції спільно виконували верховний представник ЄС із зовнішньої політики (Хав'єр Солана) і член Єврокомісії, відповідальний за зовнішні зв'язки (Беніта Ферреро-Вальднер). Міністра закордонних справ мав обирати Європейський парламент на

2,5 роки. Тепер обов'язком керівника Міністерства закордонних справ Європейського Союзу було: «відповідальність за зовнішньополітичні дії Союзу, а також координація інших аспектів зовнішньої політики, керівництво спільною зовнішньою політикою і політикою безпеки співтовариства».

Водночас, згідно з Конституцією, міністр закордонних справ міг виступати лише від імені ЄС і лише з тих питань, до яких члени Євросоюзу мають узгоджений підхід (країни – учасниці ЄС, як і раніше могли формувати власну позицію з будь-якого питання і представник Євросоюзу із зовнішньої політики міг промовляти від імені ЄС лише в тому разі, якщо буде досягнуто консенсусу). В разі виникнення розбіжностей між країнами – учасницями ЄС міністр не мав права виступати від імені всього Союзу, доки не буде вироблено узгодженої позиції. Посаду міністра закордонних справ ЄС (за сумісництвом – віце-голови Європейської комісії та голови Ради Міністрів закордонних справ ЄС) було передбачено запровадити від 2007 року. Конституція Євросоюзу передбачала формування численного дипломатичного апарату, підпорядкованого міністрові. Крім того, міністрові закордонних справ ЄС було надано право застосовувати бойові частини «Єврокорпусу» з дозволу керівників країн-учасниць.

По-третє, проект Конституції розширював повноваження Європейського парламенту, який, як було передбачено, мав не лише затверджувати бюджет. До сфери його компетенції переходили питання дотримання громадських свобод, забезпечення прикордонного контролю, спостереження за імміграцією та координація співпраці між правоохоронними й судовими органами держав ЄС.

По-четверте, Проект Конституції передбачав відмову від принципу консенсусу й заміну його на принцип так званої «подвійної більшості»: рішення з більшості питань (крім питань зовнішньої політики й безпеки, соціального

забезпечення, оподаткування й культури, де зберігався принцип консенсусу) можна було вважати ухваленим, якщо за нього проголосували не менше 15 країн-учасниць, що представляли б не менше 65% населення всього Європейського Союзу. Одностайне схвалення, передбачене законодавством, і наявність у кожної країни права «вето» могли мати значення з питань оподаткування, соціального забезпечення, більшості напрямків зовнішньої політики і створення об'єднаних сил оборони. Однак окрема країна – учасниця ЄС не мала права «вето» в разі свого невдоволення постановою Ради ЄС. Вона могла зупинити її дію за умови, що її підтримають ще як мінімум три інші держави.

По-п'яте, Конституція передбачала глибоке структурне перетворення системи європейської безпеки. В ній ішлося про створення федеральної структури національної безпеки, що мала б перевагу над аналогічними структурами будь-якої держави-учасниці, при тому, що до компетенції Євросоюзу «ввійдуть всі сфери зовнішньої політики і всі питання безпеки ЄС». Було передбачено «поступове формування спільної оборонної політики Європейського Союзу, що мало призвести до спільних оборонних дій за умови одностайного схвалення від Європейської Ради».

Конституція містила пряму вимогу дотримуватися спільної політики безпеки й віддавати їй цілковиту перевагу. Згідно з її положенням, держави-учасниці мають «активно й беззастережно підтримувати спільну зовнішню політику й політику в галузі безпеки Європейського Союзу, утримуватись від дій, що йдуть урозріз з інтересами ЄС чи можуть послабити його ефективність; відстоювати позицію Європейського Союзу, котрий «забезпечує повагу до закону в тлумаченні й застосуванні Конституції», має право накладати штраф чи застосовувати інші засоби впливу на державу-учасницю, що не підтримала зовнішньої політики Європейського Союзу.

Однією з найсуперечливіших пропозицій загальноєвропейської Конституції було включення до неї Хартії основних прав Євросоюзу. Вона охоплювала якнайширше коло прав: від права на однакову зарплатню для чоловіків і жінок до права на гідне медичне обслуговування. Було передбачено заснувати Агентство з основних прав у Відні 2007 р. задля забезпечення «гарантії того, що цінності, визначені в Хартії, матимуть повагу». Хартія гарантувала повагу людської гідності, повагу до приватного й сімейного життя, заборону катувань і нелюдського жорстокого поводження, рівність перед законом, повагу культурного, релігійного, мовного розмаїття, залучення до суспільного життя людей з обмеженими можливостями, право на життя, на свободу й захист, на свободу думки, свідомості й віросповідання, на свободу висловлювання й доступ до інформації, на освіту, на свободу ведення бізнесу, на власність, на доступ до судових органів і на справедливий суд, презумпцію невинуватості.

Конституція вказувала на наявність економічних, територіальних і соціальних зв'язків країн-учасниць, що є основною метою діяльності ЄС. Для їх зміцнення в документі було передбачено підвищення рівня зайнятості, сприяння рівноправності чоловіків і жінок, викорінення всіх видів дискримінації, поширення справедливості й соціального захисту, забезпечення сталого розвитку, захист прав споживачів тощо. Крім того, громадянам було надано більший доступ до загальноєвропейської законодавчої бази. Комуни (адміністративно-територіальні одиниці) й регіони країн-учасниць отримували більше можливостей брати участь у європейських програмах, було передбачено громадський діалог з неурядовими організаціями. Загалом, завдяки положенням Конституції помітно зростала пряма й опосередкована участь громадян у політиці ЄС.

У проекті було закріплено інститут європейського громадянства. Прикметною була й стаття Конституції про добровільний вихід із Європейського Союзу, чого раніше не передбачав жодний документ ЄС.

Для того, аби Конституція набула чинності, її мали ратифікувати всі країни – учасниці ЄС або ж це мало бути рішення всенародного референдуму. Проект Конституції ЄС було ратифіковано у 18 країнах.

На референдумах, що відбулись 29 травня 2005 р. у Франції та 1 червня 2005 р. в Нідерландах, проект Конституції ЄС відхилили. У Франції проти нього проголосували 54,9%, за високого показника явки виборців – 70%. У Нідерландах, де явка становила 63%, «за» висловились 38,4%, «проти» – 61,6% .

На саміті Європейського Союзу, що відбувся 16–17 червня 2005 р., Велика Британія, Португалія, Данія та Ірландія оголосили про перенесення на невизначений час своїх національних референдумів. Швеція заявила, що не ратифікує Конституції ЄС, доки Франція і Нідерланди не проведуть повторних референдумів. Ці події дістали назву першої конституційної кризи ЄС.

Спочатку аналітики пов'язували невдалі результати голосування з внутрішньополітичною боротьбою у Франції та в Нідерландах. Однак поступово стала переважати думка, що причиною провалу були умови Римського договору. Більше половини громадян ЄС були дуже мало обізнані зі змістом Конституції, а третина населення заявила, що ніколи не чула про неї. Попередньо жодних публічних обговорень документу не було, а тому чіткого розуміння законодавчих процесів населення не мало. Однією з причин відхилення проекту Конституції у Франції та в Нідерландах була слабка адаптація французького й голландського суспільства до нових реалій Європейського Союзу після розширення його до 25 держав-учасниць. Оскільки «нові» країни ЄС загалом

помітно поступалися за рівнем економічного розвитку, французькі й голландські виборці показали, що їм стає дедалі важче асоціювати себе з «ною Європою». Це було особливо помітно на тлі обговорення перспектив вступу до Євросоюзу Туреччини, України і Грузії.

У «нових» країнах Європейського Союзу стандарти в соціальній сфері були значно нижчими. Французькі й голландські виборці побоювалися втратити свої досягнення в соціальній сфері внаслідок тісної інтеграції та уніфікування стандартів життя.

Багато європейських громадян мали побоювання щодо можливої перспективи вступу до ЄС Туреччини і щодо дальшого поширення ісламського фундаменталізму.

В Нідерландах побоювались різкого зростання потоку мігрантів зі Східної Європи, Балкан і Північної Африки. Страх перед глобалізацією, ісламська загроза, яку багато жителів країни сприймали дуже серйозно, – все це негативно позначилось на результатах голосування.

Крім того, неминуче виникли й розбіжності між дедалі численнішими учасниками Європейського Союзу. Вони несприятливо позначились на ідеї створення політичного союзу.

Розроблена Конституція ЄС становила також певну загрозу суверенітетові національних держав – учасниць ЄС. Вона дозволяла країнами-учасницям застосовувати свою владу лише в тих сферах, що не є компетенцією самого Союзу. Вона надавала право юрисдикції інститутам ЄС у питаннях зовнішньої політики, оборони, імміграції, торгівлі, енергетики, сільського господарства, рибальства та ще в багатьох інших сферах. Очевидно, що жодна суверенна держава не була готова віддати свої повноваження в таких важливих сферах корпораціям чи компаніям, що мають власні інтереси. Отже, в разі схвалення Конституції Європейського Союзу ймовірність втрати частини державної суверенності стрімко зростала.

Багато критиків проекту Конституції ЄС вважали, що вона концентрує ще більше влади в руках Європейської комісії, котра, на їхню думку, є недосить демократичною. Європейська комісія отримувала швидкий доступ до торгівельної політики Євросоюзу. Крім того, Конституція ЄС чітко визначила необхідність створення збройного союзу і вказувала країнам-учасникам на обов'язкове збільшення витрат на військові потреби в державних бюджетах, що не всі сприймали позитивно.

В Конституції також було закріплено неоліберальну економічну політику. В економічній сфері було проголошено принцип внутрішнього ринку з вільною конкуренцією, було обмежено суспільний контроль над капіталом і економічними проектами, суспільні послуги й розподіл найважливіших суспільних благ (вода, енергія, транспорт) дедалі більше переходили до рук приватного капіталу. Тому у Франції заперечували проти Конституції переважно робітники (79%) і службовці (67%), тоді як 90% депутатів схвалили її текст. У Нідерландах 62% громадян, що виступали проти проекту Конституції ЄС, були представниками середнього класу. У Франції 46% громадян, опитаних під час виходу з дільниць, назвали головною причиною протестного ставлення до Конституції безробіття, 34% назвали її надто ліберальною, а 19% пояснили, що сильна Європа може стати загрозою для Франції.

Процес ратифікації було призупинено й оголошено «період роздумів», з якого вже влітку 2007 р., завдяки зусиллям насамперед Німеччини, вдалося вийти. Зміни, передбачені проектом Конституції, були життєво необхідними для Євросоюзу, її принципові положення було узгоджено між усіма учасниками й почалась їх часткова реалізація. Тому більшість норм Конституції з незначними скороченнями, застереженнями й винятками (положення, що викликали найбільше суперечностей і положення для

найпроблемніших країн) було вирішено «розкидати» як звичайні поправки до текстів установчих договорів «старого» Союзу. Слова «Конституція» в новому договорі не вживали, а зовнішні ознаки державності (прапор, гімн, девіз, знак євро) були з нього вилучені. Однак ці символи залишились у Союзі та мають політичний характер без формального закріплення їх в установчих документах. Більше того, сам Лісабонський договір було урочисто підписано під звуки гімну й під прапором Союзу, а Європарламент рекомендував ширше використовувати символіку ЄС у повсякденні. Якнайшвидше здійснення «необхідних внутрішніх реформ» поставало у висновках Європейської Ради як безумовний пріоритет Союзу.

Для подолання конституційної кризи 22 червня 2007 р. лідери країн Євросоюзу домовились замінити європейську Конституцію на інший, спрощений договір. 13 грудня 2007 р. керівники 27 держав підписали такий договір у столиці Португалії Лісабоні. Створення й ухвалення Лісабонського договору зумовила політична необхідність після провалу проекту Конституції ЄС, тому договір був певною формою, що влаштувала всіх – і прихильників національного суверенітету, і прихильників єдиного загальноєвропейського документу. Його було створено як заміну Конституції Європейського Союзу 2004 року. 1 грудня 2009 р. Лісабонський договір набув чинності.

Він вносив новації до чинних інтеграційних договорів, зокрема до Договору про Європейський Союз і Європейське Співтовариство в редакції Ніццького договору. Деякі положення Конституції ЄС під час його підготовки було виключено з тексту чи істотно трансформовано. Особливе місце в Лісабонському договорі посідали основні аспекти інституційної реформи, а саме: скасування створеної в Маастрихті структури трьох опор і, відповідно, припинення існування Європейського співтовариства і Євратома.

Європейський Союз став єдиною інтеграційною структурою і отримав статус юридичної особи, зокрема й широко міжнародну правосуб'єктність (раніше всі міжнародні угоди підписував не Європейський Союз, а Європейське співтовариство одноосібно або спільно з державами-учасниками). При цьому було збережено два засновницькі договори: Договір про Європейський Союз і Договір про функціонування Європейського Союзу (таку назву тепер дістав Договір про заснування Європейського Співтовариства). Союз став згуртованішим у сенсі його функціонування; Лісабонський договір дав чіткий і вичерпний перелік компетенцій Євросоюзу, прояснивши одне з найзаплутаніших питань європейської інтеграції. У складанні цього переліку істотну роль зіграло занепокоєння низки країн через безпрецедентне розширення повноважень ЄС.

Лісабонський договір визначив п'ять типів компетенції ЄС: виняткова; координування; повноваження діяти в цілях держав-учасниць; специфічна компетенція в сфері СЗПБ (спільна зовнішня політика й політика безпеки), ЄПБО (європейська політика в галузі безпеки й оборони). Було чітко визначено, до якого типу належить кожний напрямок політики ЄС; Європейська Рада цілком стала інститутом Європейського Союзу. Хоча вона і виведена за рамки законодавчого процесу, її рішення із політичних декларацій перетворюються в нормативні акти ЄС. Ці рішення тепер ухвалюють не консенсусом, а голосуванням. Європейська рада отримала постійного керівника. Затверджено посаду голови Європейської ради (його часто називають президентом Євросоюзу, що не відповідає назві посади в Лісабонському договорі), його мали обирати на 2,5 роки з можливістю переобрання. Це мало сприяти ефективності й послідовності роботи Європейської Ради і всього Євросоюзу. Два нові моменти мали вирішальне значення для ефективності функціонування Ради міністрів як законодавця

– відмова від права вето і зміна системи голосування кваліфікаційною більшістю.

Лісабонський договір був черговим кроком у процесі відходу від права вето; процедура ухвалення рішень кваліфікаційною більшістю голосів поширилася ще на 51 галузь. Однак переважно йдеться не про широкі сфери діяльності, а про окремі питання. Право вето збережено в сфері СЗПБ/ЄПБО, в соціальній політиці, в податковій політиці, в питаннях боротьби з фінансовими порушеннями, в співпраці з питань кримінального права і в ключових аспектах економічної політики.

Реформа механізму голосування кваліфікаційною більшістю була найскладнішим питанням порядку денного. Вирішили, що рішення в Раді будуть ухваленими, якщо «за» проголосувало більше 55% країн (за кількістю не менше 15, що представляють 65% населення Союзу). Розпочати застосування цієї системи мали від 2014 р., а на повну силу вона мала запрацювати лише після 2017 р. (в 2014–2017 рр. будь-яка країна могла вимагати застосовувати не «подвійну більшість», а правила Ніццького договору). Було передбачено такі зміни в діяльності Європейської комісії: голова Комісії діставав де-юре цілковиту свободу в розподілі портфелів членів Комісії. Однак де-факто він, як і раніше, був обмежений політичними міркуваннями й необхідністю враховувати «побажання» країн-учасниць; повною мірою посилюється роль Європарламенту. Процедуру спільного ухвалення рішення тепер мали застосовувати до близько 80 переданих до компетенції ЄС питань (раніше – до 37). Крім того, Європарламент віднині на рівних із Радою міністрів здобув право брати участь у реалізації бюджету ЄС; національні парламенти було включено до процесу ухвалення рішень в ЄС. Вони набували можливості здійснювати моніторинг законодавчих пропозицій Комісії задля контролю за дотриманням принципу субсидарності. Якщо

впродовж восьми тижнів після оприлюднення пропозиції Комісії більше третини парламентів країн ЄС заявить, що вона не відповідає принципів субсидарності й обґрунтує це, таку пропозицію слід переглянути; серед окремих напрямків політики ЄС найбільше мало бути реформовано СЗПБ/ЄПБО. Зміцнення було необхідною умовою перетворення ЄС на «силу, що прагне змінити напрямок світової політики... й обмежити глобалізацію моральними рамками». З огляду на це, особливе значення мало затвердження посади голови Європейської Ради, його мали обирати на 2,5 роки. Це було важливим для зовнішньої політики, раніше здійснюваної на основі міжурядової співпраці. Було запроваджено також посаду високого представника ЄС із закордонних справ і поліції безпеки із переданням йому всіх функцій і повноважень високого представника з СЗПБ й комісара із зовнішніх зв'язків. До його підпорядкування переходила служба зовнішніх відносин, зокрема й усі посольства ЄС у третій країнах і при міжнародних організаціях (чинні на цей момент делегації Єврокомісії почали перетворюватися на посольства). Він мав незмінно головувати в Раді міністрів закордонних справ. Високий представник був водночас підпорядкованим голові Комісії та Європейській Раді, що могло значно ускладнити його діяльність.

СЗПБ/ЄПБО збереглась у своєму попередньому вигляді – як форма міжурядової співпраці. Однак у цій сфері сталися серйозні зміни. В Лісабонському договорі не лише було підтверджено можливість перетворення ЄПБО на спільну оборону, а й з'явилося положення про обов'язковість спільних дій з відбиття агресії проти якоїсь держави-учасниці.

Більшість країн ЄС вирішили ратифікувати Лісабонський договір через національні парламенти. Однак уряд Ірландії виніс це питання на референдум. 16 червня 2008 р. більшість виборців цієї країни проголосували проти Лісабонського договору. Президент Польщі Л. Качинський

відмовився підписувати закон про ратифікацію договору. Так само вчинив президент Чехії В. Клаус. З вимогою внести зміни до Лісабонського договору виступила Консервативна партія Британії. Ці події дістали назву другої конституційної кризи ЄС.

Ситуація дещо пом'якшилась 2009 р., коли під тиском Євроради 2 жовтня в Ірландії відбувся повторний референдум, на якому більшість населення схвалила Лісабонський договір. Під впливом результатів ірландського референдуму президент Л. Качинський підписав закон про ратифікацію.

Складнішою була ситуація в Чехії. Президент В. Клаус побоювався, що хартія про фундаментальні права (додаток до Лісабонського договору) спричинить майнові позови від депортованих в 1940-ті рр. судетських німців. На саміті Євроради 29–30 жовтня 2009 р. лідери країн ЄС погодилися з вимогою Чехії надати можливість країні не виконувати Хартію. Лише після цього 3 листопада 2009 р. Конституційний суд Чехії визнав відсутність у Лісабонському договорі суперечностей з конституцією Чехії, і президент В. Клаус підписав договір. 1 грудня 2009 р. Лісабонський договір набув чинності.

За Лісабонським договором, кількість депутатів Європарламенту не мала перевищувати 751. Було встановлено мінімальне представництво від держави – 6 і максимальне – 96 депутатів. Законодавчі повноваження парламенту істотно зросли. З більшості питань він набув рівних із Радою прав у законодавчому процесі. Від так населення почало вважати Європейський Союз демократичнішим і легітимнішим.

Договір розширив коло місій ЄС за кордоном, закріпив принцип колективної самооборони й декларував створення спеціального Європейського оборонного агентства. Таким чином, у цій галузі Союз, спочатку суто економічний, із політичного переростав у політично-військовий. Швидкими темпами, відповідно до новітніх тенденцій у цій сфері,

формується спільний для країн ЄС оборонний і військово-технічний простір, його наукове, матеріальне, логістичне й організаційне забезпечення.

Як і в проекті Конституції 2004 р., Лісабонський договір уперше визнав за державами право на вільний вихід зі складу Союзу (ст. 50 Договору про ЄС). Це могло як створити передумови для зловживання і спроб «шантажу» погрозами виходу певних країн, так і зміцнити взаємну довіру держав, що добровільно ввійшли до ЄС. Ця стаття вповноважила Євросоюз встановлювати додаткові критерії для прийняття до ЄС, що давало змогу більшого контролю за складним процесом розширення Європейського Союзу.

Лісабонський договір також відкрив дорогу до дальшого розширення Європейського Союзу. В цьому напрямку першими на черзі були балканські держави, за ними – достатньо спірний кандидат Туреччина.

Складність проблеми в галузі безпеки, а також демографічних, кліматичних, енергетичних змушує замислитись над тим, що об'єднання Європи є просто необхідним.

Однак, попри численні політичні й економічні труднощі, Європейський Союз став глобальним гравцем у міжнародній політиці.

Лісабонський договір створив умови для дальшої інтеграції Євросоюзу, спростив механізми ухвалення внутрішніх рішень, вперше в історії співпраці створив повноцінну дипломатичну службу, розширив повноваження Європарламенту.

Лісабонський договір дозволив раціоналізувати і спростити багаторівневу систему управління Євросоюзом у розширеному складі, а також трансформувати ЄС так, аби в перспективі підвищити його міжнародну роль. Водночас, проблеми, що виникли під час ратифікації проекту Конституції, не було цілком залагоджено, вони й далі сприяли виникненню нових і поглибленню давніх кризових ситуацій.

6. 3. Економічний розвиток, боргова, еміграційна і британська (Брекзін) проблеми

Від початку ХХІ ст. в економічному розвитку Європейського Союзу виокремлюють три періоди. В 2001–2007 рр. відбувалось піднесення, коли середньорічний приріст валового внутрішнього продукту (ВВП) коливався від 1 до 3%. Другий період (2008–2012 рр.) ознаменувався кризами: 2009 р. ВВП ЄС знизився на 4,3%, а 2012 р. – на 0,4%. Третій період розпочався 2013 р., коли ВВП перевищив передкризовий рівень і відтоді тривало невинне піднесення.

У 2014–2018 рр. середньорічний темп приросту ВВП становив 2,1%, більше ніж удвічі перевищивши рівень попередніх п'яти років. 2017 р. вперше після 2007 р. піднесення було зафіксовано у всіх країнах Європейського Союзу. Йому вдалося зберегти статус найбільшого торговельного об'єднання в світі і промислового центру. 2018 р. накопичені іноземні активи перевищили зобов'язання перед нерезидентами. Євро лишається реальною альтернативою долару. Більше того, внаслідок нестабільності долара й політики де доларизації деяких країн використання євро в світі зросло.

Аж до 2018 р. в ЄС посилювались тенденції до синхронізації економічного розвитку. Розкид у темпах зростання істотно знизився, хоча відмінності в його інтенсивності збереглись. Найвищими темпами розвивались Мальта, Ірландія і Польща, найнижчими – Греція (до 2019 р.), Італія і Португалія. Попри невирішеність багатьох соціально-економічних і фінансових проблем, макроекономічні показники країн Південної Європи останнім часом загалом помітно покращились. Винятком є Італія, її ВВП загалом і на душу населення, як і раніше, є нижчим за показники до кризового піку 2008–2009 рр. Греція, яка ще зовсім недавно була на межі банкрутства, 2019 р. ввійшла до когорти лідерів зростання в ЄС. Стабільне й досить

динамічне зростання демонструють країни Центральної і Східної Європи та Балтії. Їхні уряди ставлять на чільне місце інвестиційну привабливість своїх територій для формування середнього класу, чия купівельна спроможність має бути співмірною із західноєвропейською. У 2015–2018 рр. приріст ВВП на душу населення в ЄС більше ніж удвічі перевищував показник 2010–2014 рр. – відповідно 2 і 0,9%. Відбувається диференціація рівнів розвитку економік держав-учасниць. Більшість країн-новачків, що ввійшли до ЄС 2004, 2007 і 2013 рр., насамперед членів Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина й Угорщина), наблизились до середнього в ЄС ВВП на душу населення. Відбувалось також зближення показників реального доходу й мінімальних зарплат між центром і периферією, Північчю й Півднем Європи, старими й новими членами ЄС.

Хоча останнім часом процес вирівнювання рівнів економічного розвитку між країнами уповільнювався (а між регіонами навіть регресував), переважною тенденцією лишається конвергенція. Скорочення територіальних соціально-економічних дисбалансів створює умови для дедалі більшої гомогенності економічного простору ЄС.

Означилась тенденція до зближення країн Євросоюзу з низки важливих характеристик соціального розвитку. В її основі – «європеїзація» їхньої економіки й політики під впливом вимог Єврокомісії, а також загальні виклики для всього регіону. Формування єдиного ринку й зони євро сприяло зменшенню різниць між національними й регіональними моделями учасників цих об'єднань, хоча специфіка лишається. Найпомітнішими є різниці за рівнем і якістю життя, а також інституційні відмінності між західноєвропейськими країнами та державами Центральної і Східної Європи з соціалістичним минулим (Польщею, Чехією, Словаччиною, Румунією і Болгарією).

Покращилась загальна ситуація на ринку праці. Від 2014 р. до середини 2018 р. в регіоні було створено 12,6 млн робочих місць. Зайнятість досягла історичного максимуму. Її рівень зріс від 69,4% до 73,2%, чому сприяло насамперед зростання залучення жінок у виробництво – до 73%. Водночас 2018 р. зайнятість молоді 20–24 років становила лише 53%. Останніми роками стало складніше знайти сталу роботу. Частина тимчасово зайнятих зросла до 13%, зайнятих неповний робочий день – від 15% 2002 р. до 19% 2018 р. (жінок – до 31%). Тривало переміщення робочої сили до сфери послуг (2000 р. – 66% усіх зайнятих, 2018 р. – 74%). Найшвидше розвивались комп'ютерне програмування, консультаційні, інформаційні, юридичні, бухгалтерські послуги, послуги із забезпечення безпеки, з охорони здоров'я. За цей же період частка зайнятих у промисловості зменшилася з 26 до 22%, у сільському господарстві – з 8 до 4%.

Водночас, безробіття скоротилося з 10,2% 2014 р. до 6,4% 2018 р., тобто до найнижчого рівня від початку століття.

Під час аналізу ситуації на ринку праці особливої уваги потребує оцінка ролі трудової міграції з третіх країн. На початок 2018 р. в ЄС проживало 22,3 млн. осіб, що народились за його межами (4,2% загальної чисельності населення). Розбіжності з міграційного питання між країнами ЄС є вельми гострими, однак загалом зростає усвідомлення того, що трудова міграція з-за меж ЄС є необхідною. Її значення зростатиме в міру зниження народжуваності, старіння й скорочення чисельності європейського населення і, відповідно, зменшення притоку місцевої робочої сили на ринок праці.

Внутрішній попит став головним драйвером (катализатором) зростання. Приватні споживчі витрати забезпечують основний внесок у зростання ВВП в більшості країнах ЄС. У 2014–2017 рр. їх частка в прирості ВВП сягнула 60%. Цьому сприяли підвищення, хоч і незначне, заробітних плат,

поміркована інфляція, політика дешевого кредиту від Європейського Центрального банку (ЄЦБ).

Фінансова система стала у 2017–2018 рр. міцнішою, ніж до кризи 2008–2009 рр., хоча ризики втрати стабільності лишилися. Фінансово-економічні показники країн-учасниць загалом відповідали в ці роки одному з трьох маастріхтських критеріїв для вступу до єврозони – рівень дефіциту бюджету не більше 3% ВВП. Бюджетні надходження відносно ВВП лишались незмінними чи зростали, а витрати знижувались. У результаті сумарний бюджетний дефіцит країн ЄС знизився з 2,9% ВВП 2004 р. до 0,6% 2018 р. В половині країн Євросоюзу держбюджет зводили з профіцитом (переважанням доходів над витратами); максимальним він був у Німеччині, Люксембурзі, Нідерландах, Болгарії, Мальті).

Європейському Центральному банку не вдалось досягти виконання критерію з інфляції трохи нижче 2% ВВП). Останнім часом вона була на рівні нижчому від цільового показника 2019 року. В 19 країнах єврозони інфляція за рік сповільнилась до 1,2%. Однак політика дешевого кредиту не призвела до підвищення цін через низький попит. Навпаки, посилилась загроза зростання дефляції (зниження загального рівня цін на товари і послуги), що також є небезпечним для дальшого розвитку економіки.

Встановленим у Маастрихті критеріям конвергенції поки не відповідають розміри валового державного боргу – 2018 р. в 14 країнах він перевищував 60% ВВП. Однак 2018 р., порівняно з 2014 р., відношення валового державного боргу до ВВП країн ЄС знизилось з 88,3 до 81,5 %.

Змінилась банківська система. В результаті злиття в країнах ЄС відбулось укрупнення банків. Їхня кількість 2017 р. порівняно з 2008 р. скоротилось на 27%, а сукупні активи значно зросли.

Єдина європейська валюта здебільшого впоралася з початковим завданням – стати ефективною грошовою

одиницею, спроможною підтримувати стабільність єврозони. Не лише в ній самій, а й загалом у Євросоюзі інфляція лишається стабільно низькою. Завдяки єдиному платіжному засобу, країни єврозони і ЄС ведуть бізнес переважно одна з одною. На внутрішньорегіональну торгівлю і прямі іноземні інвестиції припадає 64% всього товарообігу та 81% прямих вкладень країн Європейського Союзу.

Від середини 2018 р. означилась тенденція до уповільнення зростання економіки передусім за рахунок промисловості. Високий рівень зайнятості не компенсував негативного впливу уповільнення зростання продуктивності праці на економіку регіону. Приріст ВВП ЄС знизився з 2,5% 2017 р. до 2,1% 2018 р. За прогнозами Єврокомісії, 2019 р. він мав скласти 1,9%, 2020 р. – 1,8%. Особливо погіршився прогноз для Італії, Німеччини й Нідерландів, а також для Британії. В основі падіння економічної активності останніми роками були як зовнішні, так і внутрішні причини. Насамперед, це скорочення зростання світової торгівлі за умов загального уповільнення світового виробництва, зниження попиту на товари європейського виробництва на азійських ринках і передусім у Китаї, торгівельне протистояння між США й Китаєм, зростання напруженості у відносинах США та ЄС, посилення експансії китайського капіталу в Європу. Тим часом саме США і Китай є найважливішими зовнішньоекономічними партнерами ЄС. (2018 р. – близько 1/3 всіх експортно-імпортних поставок).

Негативний вплив на європейську економіку справляють коливання на світовому енергетичному ринку. Хоча загальна витрата енергії ЄС із найвищого показника 2006 р. знизилась 2018 р. на 13%, регіон, як і раніше, задовольняє свою частину її споживання за рахунок імпорту. Залежність від імпорту газу сягає 67,2%, нафтопродуктів – 87,4%, твердого палива – 45,6%.

Європа глибоко інтегрована до світової економіки. Понад 35% активів компаній належать іноземному бізнесові. На кінець 2018 р. вартість прямих іноземних інвестицій неєвропейських компаній дорівнювала 6,3 трлн. євро. На іноземних підприємствах зайнято 19 млн. осіб.

Уповільнення міжнародної торгівлі позначилось на торговельному і платіжному балансах. Якщо 2017 р. експорт товарів і послуг зріс на 5,4%, то 2018 р. – лише на 3%.

Найнебезпечнішими для ЄС є загрози, що пов'язані з політикою США й Китаю. 2018 р. на США припадало 17% китайського зовнішньоторгівельного обігу. Американський ринок поглинає 21% усієї експортної продукції ЄС, що означає для США 11% імпорту. Економічні зв'язки ЄС із Китаєм поступаються за обсягами лише зв'язкам із США. 2018 р. частка КНР у зовнішній торгівлі ЄС сягнула 15,4%, що було втричі більше, ніж 2000 р. До Китаю спрямовано 20% усього імпорту Євросоюзу. При цьому торговельний баланс ЄС у торгівлі з Китаєм є різко від'ємним. Зокрема, 2017 р. торговельний обіг сторін перевищив 580 млрд. євро, при цьому дефіцит ЄС сягнув понад 170 млрд. євро. Європейці цікавляться розширенням економічних зв'язків із Китаєм. Водночас у ЄС побоюються експансії китайського капіталу і зростання стратегічної залежності від КНР.

Останніми роками ЄС виказував намір використати суперництво в торговельній сфері США й Китаю для того, аби розширити свої ринки збуту. В лютому 2019 р. набула чинності угода про створення найбільшої в світі зони вільної торгівлі між ЄС і Японією. Оголошено про підписання угод про вільну торгівлю з В'єтнамом і МЕРКОСУР (Аргентина, Бразилія, Парагвай і Уругвай).

Випробуванням для ЄС стала боргова криза єврозони. Вона розпочалась 2010 р. і найгостріше виявилась у 2010–2012 рр. Про завершення боргової кризи було офіційно оголошено лише в червні 2018 р.

Найгірше почувались декілька країн єврозони, котрі з різних причин потрапили до «боргової ями». Серед найбільше постраждалих були Греція, Ірландія, Португалія, Іспанія. Впродовж 2010–2012 рр. засоби масової інформації транслювали повідомлення про неминучий розпад єврозони й неминучий вихід із неї Греції, чие економічне становище стало поштовхом для загострення кризи. «Пакт стабільності й зростання» 1997 р. визначав, що бюджетний дефіцит країн Єврозони не має перевищувати 3% валового внутрішнього продукту (ВВП). Однак на початок 2010 р. він становив 12,7% ВВП при тому, що зовнішній борг країни зріс до 300 млрд. євро. Міжнародні кредитні агентства понизили рейтинг Греції, що ускладнило отримання нових кредитів. Допустимі умови «Пакту стабільності й зростання» порушили також Португалія, Італія та Іспанія, що призвело до того, що міжнародні кредитні агентства знизили і їхні рейтинги.

9 травня 2010 р. країни ЄС ухвалили рішення про створення європейського фонду фінансової стабільності (ЄФФС). Міністр фінансів Німеччини Вольфганг Шойбеле виступив за створення Європейського валютного фонду, аби він фінансував ті держави Євросоюзу, що опинились на межі банкрутства, а також виключав із єврозони найбільш злісних порушників «Пакту стабільності й зростання». Британія за підтримки США вимагала підключити до надання допомоги Міжнародний валютний фонд (МВФ).

Ідея створення ЄФФС була важливим кроком у світовій фінансовій системі. В межах Бреттон-Вудських угод 1944 р. функції валютного врегулювання були прерогативою МВФ. Статус долара як світової резервної валюти забезпечував контроль США над МВФ. Тому плани фінансової допомоги Греції міністерство фінансів США сприйняло як претензії Євросоюзу на створення регіональної альтернативи МВФ.

23 квітня 2010 р. уряд Греції на чолі з Георгіосом Папандреу задля уникнення банкрутства офіційно звернувся

по фінансову допомогу до Євросоюзу. 2 травня 2010 р. країни єврозони й МВФ домовились про кредит 110 млрд. євро для Греції терміном на три роки за умови жорсткої економії (приватизація державних активів на суму 50 млрд євро до кінця 2015 р. та реалізація структурних реформ зі скороченням кількості робочих місць). Надання другого пакету (130 млрд. євро) залежало від результатів здійснення в Греції структурних реформ.

У червні 2011 р. уряд Г. Папандреу направив до парламенту законопроекти, що передбачали економію бюджетних коштів обсягом 28 млрд. євро впродовж наступних 5 років. Інакше Греція впродовж місяця мусила б оголосити про банкрутство. Опозиція провела масштабні акції протесту під антинімецькими гаслами. Кабінет А. Меркель не пішов на поступки Афінам. 26–27 жовтня 2011 р. в Брюсселі відбувся черговий саміт Євроради з грецької проблеми. Країни ЄФФС погодилися списати 50% грецьких боргів приватним інвесторам і надати Греції кредит 6 млрд євро. Однак умови ЄС передбачали даліше скорочення соціальних зобов'язань. 31 жовтня 2011 р. прем'єр-міністр Папандреу оголосив про намір провести загальнонаціональний референдум щодо можливості прийняття умов плану допомоги ЄС. Держави Євросоюзу пригрозили відмовитись від надання пільгового кредиту. 3 листопада 2011 р. Папандреу скасував проведення референдуму, а 10 листопада подав у відставку. Новим прем'єр-міністром тимчасового уряду національної єдності став технократ Лукас Пападімос.

Призначення нового, менш популістського уряду дало змогу Греції досягти угоди з ЄС. 21 лютого 2012 р. міністри фінансів країн – учасниць єврозони ухвалили програму надання допомоги Греції – 130 млрд. євро до 2014 р. Приватні кредитори зобов'язалися списати 53,5% боргів Греції з облігацій. 13 грудня 2012 р. міністри фінансів країн

єврозони схвалили надання Греції чергового траншу допомоги обсягом 34 млрд. євро. До середини 2014 р. грецька криза почала вщухати.

Фінансова криза в Греції показала необхідність координації фінансових стратегій держав ЄС. Ініціатором фінансової інтеграції в ЄС була Німеччина. 16 грудня 2010 р. Європейська Рада внесла поправки до Лісабонського договору задля створення сталого механізму екстреної фінансової допомоги з суворішими штрафними санкціями. 5 січня 2011 р. почала діяти програма Європейського механізму фінансової стабілізації. Країни – учасниці ЄС, що мали фінансові труднощі, отримували екстрену фінансову допомогу з позикових коштів, отриманих на фінансових ринках під гарантії Єврокомісії. 29 листопада 2011 р. міністри фінансів країн ЄС уклали угоду про розширення повноважень ЄФФС. Фондові було дозволено випуск сертифікатів, за якими було гарантовано до 30% загальної суми інвестицій в нові випуски державних облігацій країн єврозони з нестабільною економікою.

Найбільші країни єврозони на чолі з Німеччиною розробили програму, спрямовану на подолання кризи. Вона передбачала, по-перше, надання допомоги постраждалим країнам. По-друге, вирішено було, що основою причиною кризи стало те, що багато країн (надто Греція) порушили Маастріхтські критерії. Санкції, що їх застосував Брюссель щодо порушників, тепер набували автоматичного характеру. По-третє, було взято курс на формування банківського й податкового союзу в межах єврозони.

Рішення самітів ЄС 2011–2013 рр., спрямовані на посилення координації в банківській сфері єврозони, експерти вважали важливим кроком до федералізму.

Опонентом німецьких ініціатив стала Британія. На Брюссельському саміті 8–9 грудня 2011 р. лідери Німеччини і Франції представили проект угоди про координацію

бюджетної та податкової політики ЄС. Кабінет Д. Кемерона відмовився приєднатись до угоди, пославшись на неможливість внесення поправок до тексту Лісабонського договору. Швеція, Чехія та Угорщина підтримали британську позицію. 26 січня 2012 р. уряд Британії заявив про можливість повернутися до відродження ЄАВТ як альтернативи німецького проекту «Угоди щодо бюджетів». Втім, окрім Данії, жодна колишня учасниця ЄАВТ не підтримала британських пропозицій.

Позиція Британії змусила кабінет А. Меркель піти на поступки. Замість угоди про координацію бюджетної політики, в дію було введено план посилення банківської системи ЄС. 16 червня 2012 р. керівники країн ЄС (зокрема й Британія) досягли угоди про надання Європейському центральному Банку (ЄЦБ) повноважень контрольно-наглядового органу банківської галузі Євросоюзу. Було також вирішено створити додатково до національних страхових програм програми страхування депозитів.

Іншим серйозним викликом для європейської солідарності стала міграційна криза ЄС, що мала найгострішу фазу 2015 р. Міграційні потоки до Євросоюзу значно зросли від початку 2011 р., під час «арабської весни» і громадянської війни в Сирії 2013 року. 2015 р. кількість біженців у ЄС (включно зі Швейцарією та Норвегією) сягнула 1,3 млн. осіб.

Міграційна криза загрожувала країнам Євросоюзу загостренням політичних, економічних, фінансових, соціальних, релігійних проблем. Найнагальнішим завданням було забезпечення безпеки. Терористичні атаки на Париж, Брюссель і Ніццу в 2015–2016 рр. продемонстрували значну вразливість відкритих західних суспільств. Безпосереднім наслідком міграційної кризи стало посилення в країнах – учасницях Євросоюзу партій крайнього правого спрямування. Радикалізація суспільної думки, що зростала останніми роками, суперечила основним цілям європейської інтеграції,

спрямованої передусім на умиротворення європейських країн, що століттями воювали між собою. Одним із завдань було не допустити сповзання європейських урядів до популізму й екстремізму та уникнути повторення негативного досвіду світових війн.

Політика Євросоюзу з подолання міграційної кризи спиралась на декілька ключових ідей. По-перше, посилення терористичної загрози змусило Брюссель і всі країни Європейського Союзу звернути пріоритетну увагу на забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки й домагатись кращої координації між країнами ЄС у цій галузі, посилюючи контроль на зовнішніх кордонах. Великі сподівання було покладено на Агентство з охорони зовнішніх кордонів ЄС «Фронтекс», що діяло від 2005 р. По-друге, попри тиск певних країн – учасниць ЄС, що зростав у міру розвитку кризи, зокрема щодо цілковитого перегляду Шенгенських угод і відмови від принципу свободи пересування людей, товарів, капіталів і послуг – найважливішого досягнення європейського будівництва – було переконання: відмова від цих принципів відкине інтеграційний процес на багато років назад. По-третє, Брюссель запропонував запровадити для всіх країн обов'язкові квоти на розміщення мігрантів. Їхня кількість залежала від чисельності населення й рівня економічного розвитку, а також від того, яке міграційне навантаження вже несе конкретна держава.

В міру зростання проблем Брюссель звертав дедалі більшу увагу на розширення співпраці з зовнішніми партнерами, від яких залежали міграційні потоки. Особливу роль було відведено Туреччині, на чийй території під кінець 2015 р. зібралось 3 млн. сирійських біженців. Вирішено було надати їй 3 млрд. євро на облаштування мігрантів на її території.

Хоча ЄС мобілізував значні сили на вирішення складної ситуації, заходи, що їх він вживав, не давали змоги

цілком переломити негативні тенденції. Квоти на розподіл біженців так і не було введено, попри те, що восени 2015 р. таке рішення ухвалила Рада ЄС. Ця ідея, що її просувала Єврокомісія, дістала шквал критики від країн Вишеградської групи, Великої Британії, Іспанії, а також від Прибалтики. Низка країн навіть тимчасово відновила прикордонний контроль. Проблема розподілу біженців на всій території Євросоюзу переросла в кризу солідарності всередині ЄС.

2016 р. міграційний тиск на країни ЄС пішов на спад. Однак пережиті боргова й міграційна кризи справили свій вплив на суспільні настрої у Великій Британії та значною мірою спровокували Брекзйт.

Загроза нелегальної міграції стала головним чинником згуртування вишеградських держав після 2014 р. Під час загострення кризи Угорщина постраждала найбільше.

Влітку 2015 р. іммігранти, що прибули через угорсько-сербський кордон, скупчились на вокзалі в Будапешті в очікуванні реєстрування в шенгенській країні першого в'їзду. Гостру для Угорщини ситуацію було подолано за два тижні: Німеччина погодилась прийняти всіх в обхід чинних правил ЄС. Після цього Угорщина звела майже 200 км. огорожі на кордоні з Сербією, причому зробила це власним коштом після відмови ЄС.

Доки ЄС шукав прийняттого для всіх розв'язання проблеми, Вишеградська група 4 вересня 2015 р. провела саміт, на якому висловила підтримку Угорщині й запропонувала зміцнити контроль над зовнішніми кордонами Шенгенської зони, розширити заходи контролю за міграційними потоками, а також, за можливості, вирішувати проблему масової міграції за межами кордонів ЄС. У спільному листі прем'єр-міністр Італії та країни Вишеградської групи пропонували розмежовувати економічну міграцію та біженців, причому до того, як вони в'їдуть на територію ЄС, вкладати кошти в діяльність ЄС на південних кордонах Лівії,

у створення й захист гідних людських умов у гарячих точках за межами, в навчання сил берегової охорони Лівії та посилення можливостей Європейського бюро підтримки біженців.

У вересні 2015 р. Рада ЄС запровадила автоматичний перерозподіл мігрантів відповідно до системи квот (мав діяти впродовж двох років), та вишеградські держави відкинули його. Вони бачили в ньому «чинник тяжіння» для мігрантів, загрозу національній ідентичності своїх невеликих держав та ознаку неповаги до інтересів малих держав у ЄС. Лідери четвірки зазначали, що будь-які колективні рішення в ЄС слід ухвалювати за принципом згоди всіх країн-учасниць. 2018 р. країни четвірки й Австрія підтвердили своє неприйняття системи квот.

Через Болгарію і частково Румунію пролягає так званий балканський шлях проникнення нелегальної імміграції до Європейського Союзу. Обидві країни буквально наводнили вихідці з Африки, Індії, Афганістану й Ірану. Більшість мігрантів у Болгарії не реєструються офіційно, часто переховуються в лісах і, за першої нагоди, поспішають швидше залишити країну. Саме тому у вересні 2015 р. табори біженців у Болгарії було заповнено на 27%, за місяць до цього показник був 48%, а в серпні 2015 р. – 67%.

Для зменшення потоку нелегальних мігрантів Болгарія звела загорожу, що закрила 160 км. кордонів з Туреччиною. У вересні 2015 р. було оголошено про закриття кордонів для нелегальних мігрантів. Було введено посилене патрулювання кордону з використанням важкої техніки, а прикордонники отримали вказівку застосовувати зброю в разі спроб незаконно перетнути болгарський кордон.

Особливістю Болгарії є те, що в країні діють кримінальні угруповання, що займаються транспортуванням людей до західної Європи, а також високим є рівень корумпованості чиновників і поліції.

В Румунії, що мала менший, ніж Болгарія, міграційний потік, проблеми міграції не були такими актуальними й нагальними. Однак почастищення останніми роками випадків пограбувань, насильства, крадіжок та інших правопорушень щодо місцевого населення розбурхували суспільну ситуацію в Болгарії та Румунії.

І Румунія, і Болгарія використовували міграційні проблеми як засіб тиску на європейські інститути. В результаті ЄС збільшить у майбутньому фінансування міграційних програм Болгарії та Румунії. До політики Брюсселя щодо мігрантів урядові кола й полічні партії Болгарії та Румунії загалом ставились лояльно й були готові розмістити на своїй території біженців. Щоправда, румунські президенти Т. Бесеску і К. Йоханес заявляли, що Румунія в жоднім разі не мусить розміщувати на своїй території біженців, оскільки проблема мігрантів – це не румунська проблема. Менше з тим, у вересні 2015 р. в Румунії було зведено перший табір для біженців.

Загалом же, Румунія та Болгарія і далі перебувають у фарватері загальноєвропейських рішень і тенденцій.

В середині 2010-х рр. Європейський Союз зіткнувся з новим викликом – виходом із нього Великої Британії. Для цього склався комплекс причин, пов'язаних зі зростанням суперечностей між Британією і провідною економічною державою ЄС – Німеччиною. Симптомами кризи були. 1) Консервативний кабінет Д. Кемерона (2010–2016 рр.) взяв курс на відродження «британської величі». Проявилось це в утворенні французько-британського тандему та в ініціюванні Лондоном лівійської операції і провадженні активної політики в сирійському конфлікті. 19 жовтня 2011 р. Д. Кемерон виступив у Палаті громад, заявивши про перемогу Британії в лівійській операції та про відродження її могутності на Середземному морі. Експерти назвали таку політику Британії «неоімперською». 2) Кабінет Д. Кемерона

відмовився підтримати німецькі проекти посилення фінансової інтеграції в ЄС; 3) Британія заблокувала німецькі ініціативи щодо створення спільних збройних сил Євросоюзу.

В січні 2013 р. Д. Кемерону своїй програмній промові виголосив, що Британія може провести референдум щодо виходу з ЄС наприкінці нинішнього десятиліття, якщо на виборах 2015 р. очолювана ним Консервативна партія здобуде перемогу. За результатами парламентських виборів 7 травня 2015 р., консерватори отримали 36,9% голосів виборців (проти 30,4% голосів, що їх отримали лейбористи), чим забезпечили собі абсолютну більшість у Палаті громад. Відразу після перемоги, 28 травня 2015 р. уряд Д. Кемерона подав до парламенту законопроект про референдум щодо виходу Британії з ЄС. Питання для референдуму в законопроекті було сформульовано так: «чи має Сполучене Королівство залишитись членом Європейського Союзу?». Термін проведення референдуму було визначено «не пізніше 31 грудня 2017 р.». В червні 2015 р. Палата громад підтримала законопроект.

Спочатку кабінет консерваторів вважав погрозу проведенням такого референдуму винятково інструментом торгу з ЄС. 10 листопада 2015 р. Д. Кемерон оголосив про офіційний початок кампанії за зміну умов членства Великої Британії в ЄС. Д. Кемерон направив голові Європейської Ради листа, в якому сформулював вимоги Лондона до Євросоюзу. Зокрема: 1) зменшення у Великій Британії міграційного потоку з ЄС, й запровадження чотирирічної заборони на соціальну допомогу для цих мігрантів; 2) покращення конкурентоспроможності британської економіки (ліквідація бюрократичних перепон, будь-яких обмежень на переміщення капіталів, товарів і послуг); 3) зміцнення британського суверенітету, зокрема відмова від зобов'язання рухатись «до тіснішого союзу», зафіксованого в

засадничому договору ЄС; 4) зміни у валютній сфері, зокрема недопустимість дискримінації країн, що не входять до зони євро, внесення змін, щодо створення банківського союзу, лише на добровільній основі тощо.

Країни ЄС спочатку пішли на поступки Лондону. 16 лютого 2016 р. лідери країн Євросоюзу узгодили з Британією нові умови її членства в Союзі. Вони припускали: 1) увімкнення «механізму захисту» соціальної системи Великої Британії на сім років без права подовження; 2) виведення Великої Британії з-під дії принципу Євросоюзу про «дедалі тісніший союз народів Європи», що передбачав інтеграцію країн усередині ЄС; 3) затвердження принципу, що «Велика Британія ніколи не примкне до єврозони». Прем'єр Д. Кемерон був задоволений цими рішеннями й підтримав рішення про збереження його країни в ЄС на майбутньому референдумі. Брюссельська декларація мала набути чинності після референдуму.

23 червня 2016 р. в Британії відбувся референдум щодо виходу країни з ЄС, що його ініціював Д. Кемерон. За вихід із ЄС проголосували 52% британців, проти – 48%. 24 червня 2016 р. прем'єр міністр Д. Кемерон заявив про відставку за результатами референдуму про участь у Європейському Союзі. 13 липня 2016 р. уряд Великої Британії очолила Тереза Мей. Розпочався процес виходу Британії з ЄС. Він дістав назву «Брекзит» (Brexit) від сполучення англійських слів Britain – Британія та Exit – вихід.

Брекзит – термін, вживаний у двох значеннях: 1) процес виходу Британії з Європейського Союзу; 2) референдум 23 червня 2016 р. про участь Британії в ЄС.

Вихід Британії з ЄС створив правову колізію. Теоретично прем'єрка Т. Мей могла ініціювати процедуру виходу з ЄС на основі ст. 50 Лісабонського договору. Опозиція вимагала провести дебати в Палаті громад, сподіваючись, що в цьому разі рішення про вихід із ЄС

удасться заблокувати голосуванням у парламенті. Високий суд Лондона постановив, що уряд Великої Британії потребує підтвердження парламенту, аби запустити процедуру виходу країни з ЄС. Однак парламентарі підтримали вихід Британії з ЄС. 16 березня 2017 р. ухвалений у парламенті законопроект про вихід Британії з ЄС підписала королева Єлизавета II. Після цього 29 березня 2017 р. прем'єр-міністр Т. Мей підписала листа на ім'я голови Європейської Ради Дональда Туска з повідомленням владі Європейського Союзу про початок процедури виходу Сполученого королівства з ЄС.

Результати «Брекзиту» вдарили по курсові фунта стерлінгів, завдали економічних збитків Британії. Втім, у довгостроковому сенсі «Брекзит» ударив і по ЄС. По-перше, Лондон був єдиним глобальним біржовим майданчиком ЄС, його вікном на глобальний фінансовий ринок (Франкфуртська біржа має суто регіональне значення). По-друге, ЄС без участі Великої Британії став більше німецьким проектом. Однак переважна роль Німеччини давала змогу Лондону грати на страхові дрібніших європейських країн перед загрозою німецької гегемонії.

На Брюссельському саміті 29 квітня 2017 р. лідери країн ЄС затвердили тези переговорної стратегії з Британією. Вона передбачала: 1) неможливість сепаратних переговорів Лондона з різними країнами-учасницями ЄС; 2) неподільність і взаємозв'язок умов збереження доступу Британії до єдиного європейського економічного простору; 3) першочерговість покриття фінансових зобов'язань, покладених на Британію за поточної участі в ЄС, перед початком наступних стадій переговорів; 4) недопущення появи кордону між республікою Ірландія та північною Ірландією, що входить до складу Великої Британії, що передбачено в Белфастському договорі 1998 р.

У травні 2017 р. влада ЄС збільшила суму фінансових вимог до Британії до 91–113 млрд. євро. Лондон відмовився

від такого варіанту. Прем'єр-міністр Т. Мей заявила, що 27 членів Європейського Союзу заважають Лондону вийти з ЄС. Міністр зі справ Brexit Девід Девіс заявив, що Велика Британія може вийти з переговорів щодо її виходу з Європейського Союзу через відмову Брюсселя обговорювати перспективну угоду про вільну торгівлю до того, як Велика Британія врегулює свої фінансові зобов'язання. Британська сторона запропонувала компроміс: близько 3 млн. громадян ЄС, котрі прожили на території королівства більше 5 років, могли б отримати статус поселенців, однак після цього їх слід буде віднести до юрисдикції британської системи правочинства. Статус поселенця при цьому не дає їм права участі в місцевих виборах. 19 червня 2017 р. в Брюсселі почались переговори британського уряду в особі міністра Д. Девіса з Європейським Союзом в особі його представника Мішеля Барньє. Переговори були невдалими. У вересні 2017 р. британський парламент ухвалив у другому читанні «Білль про скасування» – законопроект, що передбачав формальне скасування норм права ЄС із одночасним їх перенесенням до британського національного законодавства. Норми права Європейського Союзу зберігали б свою дію на території Сполученого королівства, однак уже як британські закони. Проекту не схвалила Палата лордів, котра побачила в закріпленні норм європейського права суперечності з принципом поділу верховної і територіальних влад у Великій Британії. Аналогічно 29 вересня 2017 р. Європейський Парламент ухвалив резолюцію, де було вказано на відсутність прогресу в переговорному процес із трьох ключових позицій: 1) захисту прав громадян Європейського Союзу і Великої Британії; 2) роз'яснення фінансових зобов'язань Великої Британії і 3) врегулювання питання про кордон Ірландії та Північної Ірландії.

Параметри компромісу сторони віднайшли лише за 2 місяці. 8 грудня 2017 р. в Брюсселі Д. Девіс і М. Барньє

підписали спільну декларацію. В ній було зафіксовано так званий дворічний перехідний період (тобто до кінця 2019 р.), під час якого сторони мали розробити умови угоди про вихід Британії з Європейського Союзу. Незалежно від конкретних умов угоди, вихід Британії з ЄС став серйозною кризою європейської інтеграції: вперше після 1957 р. «європейський проект» став не розширюватись, а скорочуватись, тобто втрачати свою привабливість для держав-учасниць.

Рішення вийти з ЄС відразу негативно позначилось на Великій Британії. Якщо до 2016 р. її економіка розвивалася швидше, ніж у США, ніж економіки партнерів по ЄС і Японії, то 2018 р. зростання ВВП країни було найменшим після 2012 р. – нижчим, ніж у решті країн «великої сімки». Дальше уповільнення відбулось і 2019 р.

Наслідки Брекзиту для Британії визначають дві головні обставини: по-перше, «європеїзація» її економіки й політики впродовж більше ніж чотирьох із половиною десятиліть членства в ЄС; по-друге, перетворення ЄС на найбільшого торговельного й інвестиційного партнера Великої Британії (наприкінці 2018 р. на партнерів по ЄС припадало 46% експорту і 53% імпорту). Майже 2/3 легкових автомобілів, виготовлених у країні, експортували до ЄС і приблизно 1/4 фінансових послуг, що їх надавали у Великій Британії, були пов'язані з клієнтами з країн ЄС. В останнє десятиліття імпорт і експорт Британії до інших держави ЄС сягав 12–15% її ВВП. 2017 р. частка країн ЄС у накопичених зарубіжних прямих інвестиціях британських ТНК становила 43,3%. Понад 2/5 британського експорту припадає на європейські компанії, що базуються в Британії. Зрозуміло, що за таких показників торговельних та інвестиційних зв'язків, за будь-яких сценаріїв Брекзиту, неминуче має статися серйозне ламання структури економіки країни та її зовнішньо-економічних зв'язків, часткове їх переорієнтування з Європи на інші регіони й держави. Зростуть бар'єри для торгівлі

товарами й послугами, а мобільність робочої сили знизиться. Британські компанії втратять таку перевагу, як безперешкодні транспортні потоки в ЄС, що дають їм змогу спеціалізуватись на тих сферах діяльності, де вони мають відносні переваги.

Своєю чергою, вплив Брекзиту на економіку ЄС зумовлено місцем Британії в цьому об'єднанні. Вихід другої після Німеччини країни за обсягом економіки з європейського об'єднання зменшить його ВВП на 15%. Наслідком Брекзиту може бути те, що компанії країн ЄС виведуть частини своїх виробничих потужностей із Британії та перемістять їх до інших країн, зокрема й за межі ЄС. Така ймовірність є великою. 2017 р. частка країн ЄС у накопичених прямих іноземних інвестиціях (ПІІ) в Британії сягнула 50,3%. Гірший для британців і всіх європейців варіант – вихід Британії з ЄС без укладення оборудки – завдасть найсерйознішого удару бізнесові великих європейських компаній, їхнім виробничим та інвестиційним планам.

Буде підірвано позиції європейського центру сили в світовій торгівлі. Частка Британії в експорті ЄС до третіх країн сягає 18%. Брекзит призведе до розриву багатьох ланцюжків доданої вартості в торгівлі компаній цієї країни з її партнерами по ЄС. Буде послаблено Сіті як світовий фінансовий центр, хоча він, вочевидь, утримає значну частину своєї могутності. Існує серйозна загроза дальшого падіння фунта стерлінгів у разі, якщо Британії не вдасться укласти угоду з Брюсселем про вихід із блоку.

Хоча Британія не входить до зони євро, Брекзит може дестабілізувати цю другу за використанням світову резервну валюту й завадити здійсненню програми ЄС (грудень 2018 р.) щодо підвищення її світової ролі.

6.4. Основні напрямки й особливості зовнішньої політики

Після підписання Маастрихтського договору 1992 р. на базі Європейських співтовариств було створено Європейський Союз. Другою опорою його стала Спільна зовнішня політика й політика безпеки (СЗПБ) та Європейська політика безпеки й оборони (ЄПБО). СЗПБ доповнює зовнішні політики держав-учасниць. Її призначено координувати дії країн Європейського Союзу на міжнародній арені, формулювати єдині для ЄС цілі й домагатися їх здійснення.

Основою зовнішньої політики ЄС є міждержавна співпраця. Спільність цінностей, економічна взаємозалежність і схожість геополітичних інтересів країн ЄС є достатніми для визначення спільного зовнішньополітичного курсу, однак їх не завжди досить для вироблення консенсусних рішень із поточних питань.

Зовнішня політика ЄС – це політика на основі цінностей. Стаття 21 (1) Договору про ЄС констатує, що діяльність ЄС на міжнародній арені базується на таких принципах: «демократія, верховенство закону, універсальність і неподільність прав людини й основних свобод, повага до людської гідності, принципи рівності й солідарності, повага до принципів Статуту ООН і міжнародного права».

Від середини 1990-х рр. у всіх міжнародних угодах ЄС із зовнішніми партнерами зазначені цінності позиціоновано як істотні елементи двосторонніх відносин. Утім, вони часто суперечать інтересам Євросоюзу чи певних держав-учасниць. Бувають випадки, коли ЄС ставить інтереси реальної політики вище за цінності.

Європейський Союз є прихильником багатосторонньої дипломатії і декларує необхідність неухильного дотримання міжнародного права. Зазвичай ЄС прагне максимально інституціювати відносини зі своїми партнерами, створюючи

різні консультативні формати, робочі групи, діалоги тощо. Деякі експерти навіть констатують, що часом для ЄС створення таких структур має самоцінність, незалежно від ефективності їхньої роботи.

ЄС підтримує центральну роль ООН у системі міжнародних відносин і визнає верховенство Ради Безпеки ООН у забезпеченні міжнародного миру й безпеки. Щоправда, йдеться лише про колективні дії ЄС у межах Спільної зовнішньої політики й політики безпеки. Країни Євросоюзу часто нехтують прерогативами Ради Безпеки, як це сталось, приміром, під час інтервенції в Іраку чи операції в Лівії.

Зовнішня політика ЄС має дуже сильну економічну складову. Почасти це можна пояснити історичними причинами, адже до початку 90-х рр. відносини ЄС із третіми країнами обмежувались торговельно-економічними питаннями. Однак і сьогодні Євросоюз є набагато значнішим як суб'єкт світової політики, ніж як актор світової політики. ЄС послідовно виступає за прогресивну лібералізацію міжнародної торгівлі, на брюссельському жаргоні іменовану «сприянням інтеграції всіх країн до світової економіки». ЄС має комплексний інструментарій для регулювання зовнішньої торгівлі й ефективного відстоювання інтересів європейського бізнесу.

Євросоюз послідовно підтримує процеси регіональної інтеграції в усіх регіонах світу, розвиваючи відносини з різними регіональними організаціями (АСЕАН, Меркосур, Андське співтовариство, Південно-Азійська асоціація регіональної співпраці, Африканський Союз) і намагаючись передати їм власний досвід інтеграційного будівництва. При цьому політика ЄС часто спирається на помилкове розуміння універсальності європейського досвіду і його застосування за будь-яких умов.

Важливим зовнішньополітичним ресурсом ЄС є «м'яка сила». Власний привабливий образ (як актора) і привабливість політики Євросоюзу, дають йому потужний інструмент, аби переконати партнерів підтримати його зовнішньополітичні цілі і приєднатись до його політики. Втім, слід зазначити, що нестача «жорсткої сили» зменшує можливості Євросоюзу ефективно трансформувати свій привабливий образ у «м'яку силу». Крім того, численні кризові явища в Європі останніми роками істотно послабили привабливість і «м'яку силу» ЄС.

ЄС активно використовує принцип політичної обумовленості, що передбачає врахування характеристик внутрішньої політики держави-партнера при розвиткові економічної співпраці. Лібералізація торговельного режиму, надання фінансово-економічної допомоги, полегшення візового режиму тощо Євросоюз дуже часто використовує як заохочення за демократичні реформи і «правильну» зовнішню політику. І навпаки, визнавши керівництво якоїсь країни винним у суттєвому відході від демократичних принципів, у масових порушеннях прав людини (особливо пов'язаних із загрозою життю людини), Євросоюз не соромиться використовувати економічні санкції. При цьому ЄС вважає санкції не способом покарання винних, а засобом домогтися нормалізації ситуації.

Від початку 2000-х і до середини 2010 р. популярною була концепція, що Європейський Союз є нормативною силою державою, спроможною «формувати концепції «нормативного» в міжнародних відносинах». Іншими словами, Євросоюз позиціонували, почасти справедливо, як образ майбутнього, ідеальну модель суспільного устрою і моральний авторитет у міжнародних відносинах.

В основі нормативної сили європейців – політична система, що гарантує громадянам свободу й безпеку, та економічна система, що забезпечує високий рівень життя й

соціального захисту. В період свого успішного розвитку Євросоюз був прикладом: нова регіональна система міжнародних відносин, заснована на спільних цінностях, пануванні права, культурі компромісу; система, спроможна врівноважувати інтереси окремих держав, забезпечуючи «примирення» країн, що не раз воювали одна з одною. Економічні й політичні досягнення інтеграції (Єдиний ринок, Шенген, єдина валюта) посилювали привабливість ЄС для країн-партнерів, для зарубіжних громадян і для бізнесу. Лідерство Євросоюзу в сфері допомоги країнам, що розвиваються, і в боротьбі з кліматичним потеплінням допомагало формувати образ відповідального глобального актора.

Стратегія безпеки ЄС 2003 р. відкрито декларувала, що проєкція назовні власних цінностей є головним принципом зовнішньої політики ЄС, оскільки це слугує спільному благу: «Поширення ефективного управління, підтримка політичних реформ, боротьба з корупцією і зловживанням силою, встановлення панування права й захист прав людини є кращими засобами зміцнення міжнародного порядку».

Однак події останніх років підірвали образ ЄС як нормативної сили. По-перше, зростання глобальної турбулентності, посилення конфліктності в світовій політиці і збільшення значення силового чинника ускладнюють значення ЄС у міжнародних відносинах. У світі зростання геополітичного суперництва значення норм зменшується, а водночас скорочується потенціал «нормативного» впливу Євросоюзу. По-друге, сам Євросоюз переживає комплексну кризу (криза зони євро, зростання економічних суперечностей країн ядра й периферії ЄС, міграційна криза, криза політичних систем і посилення популістських і персоналістських партій у країнах-учасниках, Брекзїт, зростання євроскептицизму). Це дещо послаблює привабливість Євросоюзу.

Ухвалена 2016 р. глобальна стратегія ЄС «Спільне бачення, єдиний підхід: сильна Європа» відобразила ці

зміни. Основна тональність документу – захисна: «Ми живемо в часи екзистенційної кризи всередині й за межами Європейського Союзу. Наш Союз перебуває під загрозою». Замість експорту норм і впливу, на чільне місце вийшов захист від зовнішніх викликів, захист стійкості державних, політичних, суспільних, економічних та інших систем усередині Євросоюзу від глобальної турбулентності й спроб дестабілізації ззовні. Офіційно визнано необхідність балансувати між принципами й інтересами, причому цей баланс зміщується в бік інтересів. «Прагматизм на основі принципів» позиціоновано як основу зовнішньої політики. Заслугує на особливу увагу зафіксована в Стратегії самооцінка: ми – «Союз середніх і малих країн». Як група «середніх і малих країн», ЄС послідовно зацікавлений у просуванні заснованого на правилах глобального порядку й багатосторонності ключового принципу міжнародних відносин.

Впродовж усієї повоєнної історії європейців цілком влаштувала роль молодшого партнера США. Вони вважали визнання стратегічного лідерства США адекватною ціною за гарантії безпеки, що їх надавали США в межах НАТО, а також «дозволяли» Вашингтону нести основний тягар забезпечення глобального лідерства Заходу в підтриманні глобальної регіональної стабільності. Однак події останніх років свідчать про трансформацію трансатлантичного альянсу. США дедалі частіше нехтували думкою свого найближчого союзника й демонстративно ігнорували його інтереси, що особливо позначилось на політичній кризі президента США Д. Трампа. Обмеженість можливості в галузі безпеки тягне за собою відчутніші негативні наслідки політичного й економічного характеру.

Тому європейці дедалі активніше декларують прагнення забезпечити стратегічну автономію ЄС, тобто спроможність «захистити Європу, реагувати на зовнішні кризи й допомагати нашим партнерам розвивати потенціал в

галузі оборони й безпеки». Для цього необхідна політична воля проводити політику, незалежну від старшого партнера (США). Автономія в сфері безпеки вимагає принципово вищого рівня оборонного потенціалу, що його можна досягти лише за істотної модернізації та «європеїзації» оборонної промисловості. Практичні дії ЄС поки не дають упевненості в тому, що стратегічну автономію буде забезпечено в осяжній перспективі.

Вихід 2020 р. Великої Британії з ЄС істотно вплине на становище ЄС на світовій арені, а також на трансформацію Євросоюзу.

Вихід Лондона означає послаблення зовнішньополітичних ресурсів Євросоюзу. Велика Британія – це країна з високотехнологічною економікою; вона входить до десятки найбільших економік світу, є одним зі світових фінансових центрів. Велика Британія – це ядерна держава, вона має найбільшу в ЄС армію і розвинену оборонну промисловість. Лондон має першокласну дипломатичну службу й добре напрацьовані контакти у всіх регіонах світу.

Водночас, вихід Великої Британії може значно спростити формування згуртованого ядра Євросоюзу. Вийшла країна, яка традиційно опанувала інтеграційним спрямуванням німецько-французького тандема. Єврозона за всіма економічними й політичними параметрами стає домінантною групою в складі ЄС і отримує шанс трансформуватися в стійке ядро, яке задаватиме вектор розвитку всього Євросоюзу. Зрозуміло, що це ядро не буде гомогенним; в ньому вже видно зародження елементів керівних структур. Найімовірніше, що виокремиться група ключових країн у складі Німеччини, Франції, країн Бенілюксу й декількох інших. Функціонуючи у форматі регулярних зустрічей до офіційних самітів Європейської ради й зустрічей Ради ЄС, це ядро може взяти на себе напрацювання зовнішньополітичної стратегії напрямків перспективного розвитку ЄС.

Реалізація значної частини ініціатив із поглиблення інтеграції відбуватиметься у форматі єврозони (плюс/мінус певні країни). Так Євросоюз трансформується в систему «ядра й периферії».

Глобальна криза лібералізму призвела до посилення в ЄС популістських і персоналістських партій. Для більшості характерним є «м'який» євроскептицизм, що зводиться до критики функціонування ЄС і вимоги посилити/зменшити його повноваження в окремих сферах, однак без закликів до виходу з ЄС. Глухий кут, що до нього втрапили британці в процесі переговорів щодо Брекзиту, добре ілюструє нераціональність виходу з ЄС. Всі відповідальні прагматичні політики в ЄС розуміють, що збереження й розвиток системотвірних проєктів ЄС відповідає стратегічним інтересам їхніх країн. Однак формування системи «ядра й периферії» не виключає повернення на національний рівень повноважень у певних другорядних сферах.

Цілком імовірно, що до середини 2020-х рр. Євросоюз можна буде змалювати метафорою: «Замок політичного й валютного союзу в саду єдиного ринку, огороженому стіною від ризиків турбулентного світу». Зовнішня політика такого Євросоюзу може стати краще скоординованою, та водночас вона стане менш амбіційною.

Слід ще раз наголосити, що СЗПБ є сферою міждержавної співпраці. Ключові органи – Європейська рада і Рада ЄС, де всі рішення ухвалюють на основі консенсусу держав-учасниць. Комісія і Європарламент виконують переважно консультативні функції. У сфері Спільної зовнішньої політики й політики безпеки та Європейської політики безпеки й оборони не передбачено ухвалення законодавчих актів; на неї не поширюються повноваження Суду ЄС. Декларація до Лісабонського договору наголошує, що СЗПБ жодними чином «не зачіпає правових основ, компетенцій і владних повноважень кожної держави-учасниці щодо формування й

провадження її зовнішньої політики, її національної дипломатичної служби, відносин із третіми державами й участі в міжнародних організаціях», а положення ЄПБО «не зачіпають специфічного характеру політики безпеки й оборони держав-учасниць».

Отже, зовнішня політика ЄС жодним чином не замінює, а лише доповнює зовнішню політику суверенних держав-учасниць. Саме міжурядовий характер і необхідність невинного пошуку консенсусу всіх 27 учасниць Євросоюзу є важливим чинником, який знижує ефективність СЗПБ.

На саміті в Сен-Мало 4–5 грудня 1998 р. президент Франції Жак Ширак і прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер ухвалили спільну декларацію із закликом до ЄС розпочати формування Спільної політики безпеки й оборони (СПБО). Європейська рада на Кельнському саміті 1999 р. ухвалила декларацію, де було сформульовано головні завдання СПБО: «Союз має отримати спроможність до автономних дій, забезпечену ефективними військовими силами».

Лісабонський договір поточнив перелік завдань СПБО й передбачив істотну реформу органів управління, посилення взаємних зобов'язань щодо протидії актам агресії і тероризму. Стаття 42 (7) Договору Європейського Союзу встановлювала: якщо держава-учасниця ЄС стане жертвою збройної агресії, решта інших країн ЄС зобов'язується надати їй допомогу всіма доступними засобами відповідно до ст. 51 Статуту ООН. Однак підкреслена відсутність у тексті згадування про «військові засоби», а також вказівка, що для країн-учасниць НАТО саме Північноатлантичний альянс є організацією «колективної оборони», показують, що Євросоюз не має оборонних гарантій.

Європейці, як і раніше, зацікавлені в американському лідерстві й у гарантіях безпеки. Однак такий симбіоз означає, що, незважаючи на розвиток СПБО, Євросоюз не має

стратегічної самостійності. Простір політичного маневру ЄС вписано до дуже чіткої системи координат трансатлантичного альянсу. Останніми роками європейці дедалі частіше відчують негативні наслідки залежності від США; формуються плани забезпечення стратегічної автономії ЄС. Однак практичні дії в цьому напрямку поки є явно недостатніми.

Реалізація СПБО охоплює «всі сфери зовнішньої політики, що мають стосунок до безпеки Євросоюзу, зокрема й прогресивне формування Спільної оборонної політики, яка може призвести до спільної оборони» (ст. 24 (1) ДЕС).

Однак слова про спільну оборону відображають потенційну можливість, імовірно спрямування руху. А не реальність. На практиці поступово сформувались три ключові напрямки діяльності СПБО. Найбільшою є політична активність ЄС щодо запобігання й регулювання криз за межами Союзу. СПБО також вживає заходів зі зміцнення оборонного потенціалу країн ЄС і розвитку європейської оборонної індустрії.

Зафіксований у Лісабонському договорі перелік завдань ОВПБ містить такі тези:

1. Спільні операції з роззброєння.
2. Гуманітарні й рятувальні завдання.
3. Надання військових порад і допомоги.
4. Запобігання конфліктам і підтримання миру.
5. Завдання бойових сил і управління кризами, включно з миром творчістю й постконфліктною стабільністю.

Євросоюз вживає численних заходів щодо запобігання конфліктам і кризового врегулювання в різних регіонах світу. Це дуже різні акції: постконфліктне скорочення боєприпасів у Албанії та Камбоджі, Кімберлійський процес на півдні Африки (міжнародний контроль над експортом алмазів, над угрупованнями заколотників), посередницькі послуги (наприклад, у Малі, Бірмі, Лівані, діалог Белград-Приштина),

сприяння в підготовці поліцейських сил (в Алжирі, ПАР та ін.). Від 2004 р. ЄС у взаємодії з Африканським Союзом і за підтримки ООН реалізує План дій із підтримки миру й безпеки в Африці. У 2012–2014 рр. створено Систему раннього попередження конфліктів, зокрема моніторинг, ідентифікацію «точок ризику», аналіз потенційних конфліктів і розробка заходів з відвернення криз, оцінка ефективності реалізованих заходів.

Найвідомішим аспектом СПБО є військові й цивільні операції кризового врегулювання. Від моменту створення 1992 р. СПБО Євросоюз провів 36 миротворчих операцій (10 військових і 26 цивільних). Місії істотно різнилися за цілями, тривалістю і складом країн-учасниць. З-поміж військових операцій 7 були суто військові і 3 – військово-навчальні. З-поміж цивільних операцій – 9 зі зміцнення безпеки, 7 поліцейських, 3 зі зміцнення законності й правопорядку, 3 прикордонні, 2 спостережні та 2 підготовчі.

Часто ЄС проводить операції спільно з іншими організаціями, насамперед з ООН, НАТО, Африканським союзом. Це дає змогу раціональнішого використання ресурсів, та водночас потребує ефективної координації.

Для операцій ЄС характерною є синергія військового й цивільного потенціалу. ЄС має солідний набір інструментів постконфліктної стабілізації та зміцнення безпеки, що передбачають роботу цивільних спеціалістів. Їх застосування в межах комплексного підходу забезпечує максимальний ефект від миротворчої діяльності. Однак за прихильністю до комплексного підходу часом можна побачити небажання й навіть побоювання застосовувати силу, що значно послаблює можливості ЄС у сфері кризового врегулювання.

Роль держав-учасниць є визначальною як в ухваленні рішень про проведення операції, так і в її реалізації. Військовий і цивільний компоненти формуються спеціально під кожен операцію. Хоча таку операцію реалізовано від

імені цілого ЄС, спрямовують для її реалізації свій персонал лише ті держави-учасниці, які в цьому зацікавлені й мають відповідні ресурси (людські й фінансові).

Останніми роками акцент в операціях ЄС зміщується з допомоги країнам-партнерам на врегулювання тих кризових ситуацій поза ЄС, що мають негативні наслідки для безпеки самого Євросоюзу. Зокрема, варто згадати про операцію «Софія» в Середземному морі (боротьба з нелегальною міграцією) та поступове переорієнтування операцій в Африці на міграційну проблематику.

Загалом, ЄС відбувся як міжнародний постачальник безпеки, спроможний сприяти врегулюванню регіональних криз. Це підвищує його авторитет і вплив на міжнародній арені. Однак внутрішньополітичні й інституційні обмеження, а також скромні ресурси не дозволяють Євросоюзові здійснювати масштабні операції з урегулювання «гарячих» криз. Це, своєю чергою, обмежує спроможності Євросоюзу впливати на ті ситуації та процеси в сфері міжнародної безпеки, що мають стратегічний характер.

Зміцнення оборонного потенціалу й розвиток оборонної індустрії стало предметом занепокоєння Євросоюзу після утворення СПБО. Насамперед було визначено завдання скоротити відставання від США в галузі високих військових технологій. Невідкладної уваги вимагали авіаційні й морські засоби стратегічної мобільності, а також системи командування, управління, зв'язку й розвідки.

Слід наголосити, що ні тоді, ні зараз Євросоюз не має власного оборонного потенціалу. Держави-учасниці цілком відповідають за розробку й закупівлю військової техніки й засобів, необхідних для національних операцій, для виконання зобов'язань, пов'язаних із членством у ЄС, НАТО й ООН, а також за підтримку сил і засобів оперативної готовності.

Після завершення холодної війни оборонні витрати в країнах ЄС послідовно скорочувались; 2014 р. вони стано-

вили менше 1,4% ВВП. Уельський саміт НАТО схвалив спільний орієнтир – усі держави впродовж десяти років мають вийти на рівень військових витрат 2% ВВП. Зростання оборонних витрат почалось від 2015 р. як реакція на загальну кризу безпеки в Європі. 2018 р. оборонні витрати Європи становили близько 1,5% ВВП. Лише сім країн ЄС мають оборонні витрати більші чи близькі до 2%, зокрема Велика Британія і Польща. У Франції цей показник становить 1,81%, у Німеччини – 1,24%, в Італії – 1,15% ВВП.

Європейська оборонна промисловість є вкрай фрагментованою що веде до збільшення собівартості продукції і дублювання зусиль. Водночас, за умов глобалізації стає дедалі складніше розвивати військово-промислову базу винятково на основі національних виробництв. Європейські країни мусять реалізувати проекти міжнародної військово-промислової співпраці, й сусідні країни – учасниці ЄС є їхніми природними партнерами в цій сфері.

Створення 2004 р. Європейського оборонного агентства (ЄОА) поставило процес координації та розвитку військово-промислового комплексу на більш фундаментальну основу. Надзавдання ЄОА – забезпечити синергію технічних потужностей країн ЄС та уникнути дублювання під час реалізації військових замовлень. У документах ЄС лейтмотивом проходить думка про те, що військова технологічна й індустріальна база більше не може бути суто національною, і тому ЄС має прагнути розвивати справжню Європейську військову технологічну базу як щось більше, ніж сума національних частин. 2014 р. ЄОА визначило чотири пріоритетні галузі: безпілотники, заправка літаків у повітрі, супутники зв'язку та кібербезпека.

Попри певний прогрес, співпраця країн ЄС у сфері розробки озброєнь має скромні результати. Із близько 2 млрд. євро щороку на науково-дослідні й експертизи та консульські роботи в галузі оборони фінансування спільних

досліджень становить менше 200 млн євро. В щорічних закупках військової техніки 25–30 млрд євро становлять заклади «національного» озброєння й лише близько 5–7 млрд. євро припадає на заклади техніки «спільного європейського» виробництва, що становить близько 20%. Визначено завдання збільшити цей показник до 35% від загального обсягу закупів озброєння та військової техніки.

Це не даремно, адже оборонно-промисловий комплекс є сферою особливих національних інтересів, і багато держав-учасниць неохоче погоджуються передавати свої технології та ресурси до «спільного котла». До того ж, країни ЄС, попри численні декларації про необхідність удосконалення оборонного потенціалу, традиційно не хочуть витратити великих коштів на військові цілі.

Контрольні питання

1. Які країни і коли ввійшли до складу Європейського Союзу в результаті четвертого розширення ЄС?
2. Проблеми, пов'язані з Норвегією, та виклики щодо її членства в ЄС.
3. Коли було ухвалено Копенгагенські критерії щодо прийняття до ЄС нових членів? Назвіть їх.
4. Проаналізуйте п'яте розширення ЄС, його етапи.
5. Що зумовило відмову приймати Туреччину?
6. Які наслідки мало входження до ЄС країн Вишеградської четвірки (Польщі, Чехії, Словаччини й Угорщини)?
7. Стан прибалтійських країн (Латвії, Литви, Естонії) до і після вступу до ЄС.
8. Вплив вступу до ЄС на економіку й соціальну сферу Болгарії та Румунії.

9. В чому полягали особливості ситуації в Словенії під час її інтеграції до ЄС?
10. Чому Хорватія стала останньою під час п'ятого розширення ЄС?
11. Схарактеризуйте новий проект ЄС щодо інтеграції країн Західних Балкан після розпаду Югославії.
12. Розкрийте сутність проблеми інтеграції Македонії, Чорногорії та Албанії до ЄС.
13. З чим пов'язана проблема євроінтеграції до ЄС Боснії та Герцеговини?
14. Перспективи вступу до ЄС Сербії. Схарактеризуйте проблеми Косово.
15. Підготовка проекту Конституції Європейського Союзу.
16. Які нововведення передбачала Конституція ЄС?
17. Що зумовило першу конституційну кризу в ЄС?
18. Схарактеризуйте Лісабонський договір 13 грудня 2007 р., що набув чинності 1 грудня 2009 р., його основний зміст і особливості.
19. В чому полягали причини другої конституційної кризи?
20. Значення Лісабонського договору для розвитку ЄС.
21. Розкрийте основні питання економічного розвитку країн ЄС у 2008–2020 рр.
22. Які проблеми для країн ЄС створила міграційна криза середини другого десятиліття ХХІ ст.?
23. Схарактеризуйте політику країн ЄС, найбільше вражених міграційною кризою.
24. Схарактеризуйте заходи керівництва ЄС із подолання міграційної кризи.

Список літератури

1. Бабынина Л. О. 20 лет Маастрихтскому договору: куда движется Европейский союз / Л. О. Бабынина // Вестник Московского университета. Сер. 25. Междунар. отношения и мировая политика. – 2012. – № 2. – С. 4–17.
2. Бакен Д. Дороги, ведущие к Маастрихту / Дэвид Бакен // История европейской интеграции (1945–1994 гг.). – М. : ИВИ РАН, 1995. – С. 239–249.
3. Беляева Е. Е. Культурная интеграция как основная стратегия культурной политики Европейского Союза / Е. Е. Беляева. М., 2012.
4. Борко Ю. А. Европейский Союз в ХХІ веке: текущие дела и фундаментальные проблемы / Ю. Борко // Современная Европа. – 2015. – № 3. – С. 7–16.
5. Борко Ю. А. Общий европейский дом: что мы думаем о нем? / Ю. А. Борко, А. В. Загорский, С. А. Караганов. – М.: Междунар. отношения. – 1991. – 232 с.
6. Борко Ю.А. История развития Европейского Союза / Ю. А. Борко, О. В. Буторина О. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2012/ekon57.html>
7. Браницкий А. Г. Созидание политического союза стран-членов ЕС (1989–1993) / А. Г. Браницкий // Вестник Нижегородского университета им. Н. И Лобачевского. Серия Международные отношения. Политология. Регионоведение. – Вып. 1(2). – Н. Новгород : ННГУ, 2004. – С.371–389.
8. Буторина О. В. Экономический и валютный союз ЕС в мире. Теория и практика / О. В. Буторина. – М., 2001.
9. Ваисс М. Междунар. отношения после 1945 года / М. Ваисс ; пер. с фр. С. Ф. Колмакова. М. : Городец. – 2005. – 336 с.
10. Вакулич В. Відносини «США – ЄС» і перспективи поширення інтеграційних процесів у Європі / В. Вакулич. – Кіровоград, 2000.

11. Воронов К. В. Евроинтеграция Норвегии. Особый курс малой страны / К. В. Воронов. – М., 2008.
12. Выборы в Европарламент – 2019. Национальные ответы на дилеммы европейской интеграции / под ред. Ю. В. Квашнина. – М. : ИМЭМО РАН, 2019. – 178 с.
13. Гансер Д. НАТО. Секретные армии в Европе / Д. Гансер. – М., 2006
14. Гвоздарев Б. И. Интеграционные процессы в западном полушарии на современном этапе: позиция США, латиноамериканский аспект и интересы Российской Федерации / Б. И. Гвоздарев. – М., 2003.
15. Грицяк І. Створення, розширення та діяльність Північно-атлантичного Альянсу (НАТО) / І. Грицяк, Т. Камінська // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 3. – С. 183–194.
16. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу: навч. посіб. / І. А. Грицяк. – Київ, 2006.
17. Десмонд Дайнен. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Десмонд Дайнен. Пер. з англ. – Київ, 2006.
18. Довга Н. Італія в системі європейської безпеки та інтеграції (1945–1970) / Н. Довга // Вісник. – Л., 2004. – Вип. 11. – С. 28–34.
19. Дульський І. В. Федералізм і функціоналізм в теорії європейської інтеграції / І. В. Дульський // Вестник ЮУрГУ. – 2010. – № 18. – С. 10–14.
20. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель. К., 1995.
21. Европейская интеграция : учебник / под. ред. О. В. Буториной. – М., 2016.
22. Европейский Союз в XXI веке. Время испытаний. – М., 2012.
23. Европейский Союз и «Группа восьми». Современная ответственность за глобальное благо. – М., 2011.
24. Европейский Союз на перепутье: нерешенные проблемы и новые вызовы (политические аспекты) / отв. ред. Н. К. Арбатова, А. М. Кокеев. – М. : ИМЭМО РАН, 2016. – 234 с.
25. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / под. ред. Ю. А. Борко и О. В. Буториной. – М., 2001. – 472 с.
26. Евросоюз в XXI в. Прошлые успехи не гарантируют будущего // Проблемы европейской безопасности. – М. : ИНИОН, 2016. – С. 17–38.
27. Евросоюз и Китай: проблемы и перспективы отношений (Актуальные проблемы Европы). – М., 2012.
28. Європейська інтеграція / под. ред. О. В. Буториной. М. : Деловая литература, 2011. – 720 с.
29. Європейська інтеграція : навч. посіб. / за ред. Г. О. Дробот. – Луцьк, 2008.
30. Європейська інтеграція: навч. посіб. / кол. авт., за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 464 с.
31. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 447 с.
32. Європейський Союз: основи політики, інституційного устрою та права: навч. посіб. – Київ, 2000.
33. Європейський Союз: політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. д-ра іст. наук Н. В. Антонюка, канд. юрид. наук М. М. Микієвича. – Л., 2005.
34. Журкин В. В. Военная политика Евросоюза / В. В. Журкин. – М., 2014.
35. Заблоцька Р. О. Європейський Валютний Союз та Європейські фінансові ринки: матеріали до курсів лекцій / Р. О. Заблоцька, О. В. Сніжко. – Київ, 2000.

36. Зарченко А. С. Идеи Жана Монне. План Р. Шумана как решение послевоенных проблем / А. С. Зарченко // Молодой ученый. – № 6 (140). Февраль 2017. – С. 258–261.
37. Зорина А. Е. История развития Европейской ассоциации свободной торговли как альтернативного проекта европейской интеграции / А. Е. Зорина // Известия Алтайского государственного университета. – 2008. – С. 68–72.
38. История Европы. Т. 1 Древняя Европа. – М.: Наука, 1988. – 704 с.
39. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського союзу: монографія / за ред. І. В. Яковюка. Київ : Право України, 2012. –
40. Калинин А. А. Греческий вопрос в ООН в 1946–1947 гг. / А. А. Калинин // Вестник Вятского государственного университета. – 2015. – С. 39–48.
41. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 г. / П. Кальвокоресси. – М.: Междунар. отношения, – 2000. – 592 с.
42. Кембаев Ж. М. Идея «федерализма свободных государств» Иммануила Канта как важнейшая веха в развитии правовой теории межгосударственной интеграции / Ж. М. Кембаев // Правоведение. – СПб. : Изд-во С.-Петербурга. ун-та. – 2009. – № 6. – С. 103–112.
43. Кембаев Ж. М. Правовые аспекты эволюции идеи единой Европы / Ж. М. Кембаев // Право и политика. – 2011. – № 10. – С. 1713–1732.
44. Киссинджер Г. Мировой порядок / Г. Киссинджер. – М., 2015.
45. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / Г. Кіссінджер. – Київ, 2017.
46. Книга А. С. Европейская интеграция : учебное пособие / Книга А. С., В. Н. Пархаев. – Барнаул, 2004. – 124 с.
47. Кольцов М. В. Европейская интеграция : история и современность / М. В. Кольцов. – Ярославль: ЯрГУ, 2014. – 68 с.
48. Концепт «Європа» : навчальний посібник / А. В. Ващенко, В. М. Гаврилов, В.О. Дятлов і др. – Чернівці : Десна Поліграф, 2018. – 296 с.
49. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – Київ : Знання, 2012. – 759 с.
50. Котляр В. С. Эволюция стратегической доктрины НАТО / В. С. Котляр // Современная Европа. – 2004. – №2. – С. 45–52.
51. Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах : монографія / В. Ю. Крушинський. К., 2003.
52. Крушинський В. Ю. Міжнародні відносини та світова політика. 1945–1980. Дати. Події. Факти: навч. посібник / В. Ю. Крушинський, В. А. Мажола. – Київ : Либідь, 2007. – 192 с.
53. Ладлоу П. К вопросу о первых успехах: Европейское сообщество и его соседи в начале 1960-х годов / Пирс Ладлоу // История европейской интеграции (1945–1994 гг.). – М. : ИВИ РАН, 1995. – С. 219–238.
54. Ле Гофф Жак. Рождение Европы. – СПб. : Александрия, 2008. – 400 с.
55. Лекаренко О. Г. Отношение правительства США к развитию экономической интеграции в Западной Европе в конце 50-х гг. / О. Г. Лекаренко // Вестник Томского государственного университета, 2010. – № 331.
56. Лекаренко О. Г. Подготовка США к «Раунду Кеннеди» в ГАТТ / О. Г. Лекаренко // Вестник Томского государственного университета. – 2014. – № 381. – С. 128–135.
57. Лоссовски П. Традиция единства Европы: межвоенный период / Петр Лоссовски // Европа: журнал Польского института международных дел. – Т. 2. – 2002. – №3(4). – С. 74–91.

58. Майборода О. Конрад Аденауер – ініціатор європейської інтеграції / О. Майборода // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. Київ, 2000. – Вип. 4. – С. 12–26.
59. Малиновська О. Розширення ЄС і зони чинності Шенгенської угоди та міграційні процеси в Україні / О. Малиновська // Вісник Укр. академії державного управління при Президентіві України. – 2003. – № 1. – С. 475–483.
60. Мандрагеля В. А. Європейська інтеграція та міжнародна співпраця : посібник / за заг. ред. В. А. Мандрагелі, Л. А. Шереметьєвої. – Київ, 2016.
61. Манжола В. А. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945–70-ті роки) / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. – Київ, 1999.
62. Манжола В. А. Міжнародні відносини та зовнішня політика (70–90-ті роки) / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. – Київ, 2001.
63. Мартиненко П. Проект Конституції для Європи: реформаторський потенціал / П. Мартиненко // Інституційні реформи в ЄС: аналітичний щоквартальник. – 2003. – № 4. – С. 1–16.
64. Матвеевский Ю.А. Европейская интеграция в исторической ретроспективе / Ю. А. Матвеевский. – М., 2011.
65. Матюшенко І. Ю. Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції: нав. пос. / І. Ю. Матюшенко, С. В. Беренда, В. В. Резніков. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 504 с.
66. Медведев Л.А. История западноевропейской интеграции (1940–1990 гг.) / Л. А. Медведев. – Тверь, 2002.
67. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки): підручник / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін. – Київ, 2001.
68. Морозов А. Формування спільної аграрної політики країн Європейського союзу (1990–2000 рр.) / А. Г. Морозов, Л. Б. Сіріченко. – Черкаси, 2014.
69. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. Смоля В. А. – Київ : Альтернативи, 2001.
70. Никонов В. А. Европейская интеграция и движение к единой Европе / В. А. Никонов // Государственное управление. Электронный вестник. – Вып. 49. – Апрель 2015. – С. 6–26.
71. Овчаренко О. Новітня історія країн Західної Європи і Північної Америки (1918–1945): навчальний посібник до семінарських занять для студентів науково-навчального інституту історії та філософії / О. Овчаренко. – Черкаси, 2015. – 402 с.
72. Овчаренко О. І. Двохполосність світу і «холодна війна» (1946–1991 рр.): навч.-метод. посіб. до спецкурсу для студ. вищ. навч. закладів / О. І. Овчаренко. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. – 163 с.
73. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України: Навчальний посібник / В. В. Говоруха, В. Г. Бульба та інші ; За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. Київ, 2006.
74. От национальных государств к единой Европе: проблемы европейской интеграции в XIX–XXI вв. – СПб.: Издательство РХГА, 2016. – 620 с.
75. Панарина Е. А. Планы и реализация объединения континента (Европы) после войны / Е. А. Панарина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5371
76. Панарина Е.А. Развитие идеи европейской интеграции в первой половине XX в. // Дис. канд. ист. наук. Ставрополь, 2006.
77. Пендзей І. Процес інтеграції країн Східної Європи у Європейський Союз: історичні передумови, етапи,

- результати / І. Пендзей // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Івано-Франківськ. – Вип.9. – 2015. – С.73–79.
78. Петрова А. О. Реакция Европейского Экономического Сообщества на «Нефтяные шоки» 1970-х годов / А. О. Петрова [Электронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.jurnal.org/articles/2012/ekon57.html>
 79. Піляєв І. Внесок Ради Європи у розширення Європейського Союзу / Ігор Піляєв // Дослідження світової політики. – Київ, 2003. – Вип. 23. – С. 52–61.
 80. Піляєв І. С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі / І. С. Піляєв. К., 2003.
 81. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – Київ, 2002.
 82. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу / В. Посельський. – Київ, 2005.
 83. Потемкина О. Ю. Лиссабонский договор: реформа пространства свободы , безопасности и правосудия как шаг к углублению политической интеграции // Актуальные проблемы Европы. – 2010. – № 2. – С. 102–127.
 84. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Р. Проді; пер. з італ. – Київ, 2002.
 85. Пуховская Н. Е. Основные этапы европейской интеграции / Н. Е. Пуховская. – Ростов-на-Дону-Таганрог, 2018. – 252 с.
 86. Пуховская Н. Е. Основные этапы европейской интеграции : учебное пособие / под общ. ред. В. Ю. Апрыщенко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Изд-во Южного федерального университета, 2018. – 252 с.
 87. Расширение Европейского Союза и Россия / Под ред. О. В. Буториной и Ю. А. Борко. – М., 2006.
 88. Сафонова Ю. А. Новая энергетическая политика Европейского союза : перспективы для стран «Новой» Европы / Ю. А. Сафонова // Россия и современный мир. – 2010. – С. 83–98.
 89. Сахаров Н. Похищение Европы. История о том, как Соединенные Штаты Америки завоевывали послевоенный Старый Свет / Н. Сахаров // Историк. Журнал об актуальном прошлом. – № 7–8. Июль-август 2015.
 90. Світова та європейська інтеграція: навчальний посібник / за заг. ред. Я. Й. Малика. – Львів, 2005.
 91. Світова та європейська інтеграція: організаційні засади : навчальний посібник / за ред. Я. Й. Малика, М. З. Мальського. – Львів, 2000.
 92. Сидоров А. А. Бреттон-Вудская конференция и строительство послевоенного мирового порядка / А. А. Сидоров // Вестник Московского университета. Серия 25. Междунар. отношения и мировая политика. – 2014. – № 4.
 93. Сидорук Т. В. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства / Т. В. Сидорук: монографія. – Львів, 2012.
 94. Системная история международных отношений: в 2-т. / под. ред. А. Д. Богатурова. Т. 2: события 1945–2003. – М.: Культурная революция, 2007. – 720 с.
 95. Системная история международных отношений: в 4 т. События и документы. 1918–2003 / Моск. обществ. научн. фонд; Отв. ред. А. Д. Богатуров. Т. 3. События. 1945–2003. – М., 2003.
 96. Скороходова О. Европа и энергетический кризис 1979–1980 годов : поучительные уроки / О. Скороходова // Современная Европа. – 2015. – № 1. С. 104–115.
 97. Сухушина О. В. Економічні наслідки Другої світової війни для слов'янських країн Центральної та Південно-Східної Європи / О. В. Сухушина // Сторінки воєнної історії України: зб. наук статей / НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2002. – Вип. 6. – С. 292–295.
 98. Троян С. С. Зовнішня політика у постбіполярному світі (аналіз, проблеми, прогнози) / С. С. Троян. – Київ, 2014.

99. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / за ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. – Київ: Фенікс, 2011. – 632 с.
100. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / за ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. – Київ: Фенікс, 2009. – 544 с.
101. Хасбулатов Р. И. 60 лет истории Европейского союза – достижения и просчеты / Р. И. Хасбулатов, Т. Е. Мигалева, Л. В. Ачалова, А. Р. Бяшарова // Международная торговля и торговая политика. – 2017. – 3 (11). – С. 5–22.
102. Хахалкина Е. В. Британо–французские отношения в контексты европейской интеграции в 1957–1958 гг. / Е. В. Хахалкина // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 1 (17). – С. 147–155.
103. Хахалкина Е. В. Участие Великобритании в европейской Ассоциации свободной торговли (ЕАС) и оформление британским правительством Г. Макмиллана первой заявки на вступление в Европейское сообщество (1960 – август 1961г. / Е. В. Хахалкина // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 2 (3). – С. 54–68.
104. Хесин Е. С. Европейское сообщество на рубеже 80-годов / Е. С. Хесин // История европейской интеграции (1945–1994 гг.). – М. : ИВИ РАН, 1995. – С. 250–256.
105. Хесин Е. С. Экономика Европейского союза: итоги посткризисного десятилетия / Е. С. Хесин // Мировая экономика и международные отношения. – 2020. – т. 64. – № 1. – С. 73–81.
106. Холодная война. 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива: сб. ст. / отв. ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарян. – М.:ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 640 с.
107. «Холодна війна» (1946–1991 рр.). Документи і матеріали. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядник О. І. Овчаренко. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. – 585 с.
108. Чубарьян А. О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира / А. О. Чубарьян. – М.: Международ. отношения, 1987. – 352 с.
109. Шеленкова Н. Б. Теория европейской интеграции: современный анализ / Н. Б. Шеленкова // Современное право. – М., 2003. – № 7. – С. 27–32.
110. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция / В. Г. Шемятенков : учебное пособие. – М. : Международ. отношения, 2003. – 400 с.
111. Шергін С. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України / С. Шергін, В. Космина: монографія. Київ, 2017.
112. Шнирков О. І. Європейський валютний союз: навч. посіб. / О. І. Шнирков, О. В. Кузнецов, С. В. Кульпінський. – Київ, 2001.
113. Шпакович О. Особливості концепцій європейської інтеграції / О. Шпакович // Міжнародні відносини. 38/39. – 2012. – С. 105–108.
114. Шуман Р. За Європу / Р. Шуман. – М., 2002.
115. Шумицкая Е. В. Болгария и Румыния: 10 лет в ЕС / Е. В. Шумицкая. – М.: ИМЭМО РАН, 2018. – 96 с.
116. Юмашев Ю. М. Европейская идея и ее развитие от «христианской республики» до Европейского союза / Ю. М. Юмашев // Труды Института государства и права Российской академии наук. – 2015. – № 3. – С. 5–46.
117. Яковюк І. Азбука європейської інтеграції / І. Яковюк, Л. Трагнюк, В. Медеяєв. – Харків, 2006.

Інтернет-ресурси

1. Економічний та соціальний комітет. Офіційний сайт:
<http://eesc.europa.eu/25>
2. Європейська Комісія. Офіційний сайт:
http://ec.europa.eu/index_en.htm
3. Європейська рада. Офіційний сайт:
http://europa.eu/europeanCouncil/index_en.htm
4. Європейський Омбудсмен. Офіційний сайт:
<http://www.ombudsman.europa.eu/>
5. Європейський Парламент. Офіційний сайт:
<http://www.europarl.europa.eu/>
6. Європейський Союз On-Line. Офіційний сайт:
<http://europa.eu/>
7. Європейський суд. Офіційний сайт:
http://europa.eu/institutions/inst/justice/index_en.htm
8. Комітет регіонів. Офіційний сайт: <http://www.cor.europa.eu/>
9. Представництво Європейського Союзу в Україні. Офіційний сайт: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk
10. Представництво Європейської Комісії в Україні. Офіційний сайт: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm
11. Рада Європейського Союзу. Офіційний сайт:
<http://www.consilium.europa.eu/>
12. Суд аудиторів. Офіційний сайт:
http://europa.eu/institutions/inst/auditors/index_en.htm
13. Центр документації Європейського Союзу. Офіційний сайт:
http://europa.eu/documentation/index_en.htm

Список скорочень

ВВП	валовий внутрішній продукт
ГУТТ	Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ЕВС	Економічний і валютний союз
ЕКЮ	Європейська валютна одиниця
ЄАВТ	Європейська Асоціація Вільної Торгівлі
ЄВІ	Європейський валютний інститут
Євратом	Договір про європейське співтовариство з атомної енергії
Європол	Європейське поліцейське відомство
ЄВС	Європейська валютна система
ЄЕС	Європейського економічного співтовариства
ЄЄА	Єдиний Європейський Акт
ЄПС	Європейське Політичне Співробітництво
ЄС	Європейський Союз
ЄСВС	Європейське співтовариство вугілля і сталі
ЄСФ	Європейський союз федералістів
ЄФР	Європейський фонд регіонального розвитку
ЄЦБ	Європейський центральний банк
ЗВТ	зони вільної торгівлі
ЗЕС	Західноєвропейський союз
КЄЕС	Комісія ЄЕС. Вищий виконавчий орган
Комінформбюро	Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій
МВФ	Міжнародний Валютний Фонд
НДР	Німецька Демократична Республіка
НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
ОАПЕК	Організація арабських країн-експортерів нафти
ОЕСР	Організація економічного співробітництва і розвитку

ОЄЕС	Організація Європейського економічного співробітництва
ОПЕК	Організація експортерів нафти
ПВЕ	Програма відбудови Європи
ПДСГ	Партія дрібних сільських господарів (Угорщина)
РБ ООН	Рада Безпеки ООН
СЄПБО	Спільна європейська політика безпеки і оборони
СЗПБ	Спільна зовнішня політика і політика безпеки
СПЗ	програма спеціальних прав запозичень
ССП	Спільна сільськогосподарська політика
ФЕКОМ	Європейський фонд валютного співробітництва
ФЕОГА	фонд європейської підтримки і гарантії сільському господарству
ФРН	Федеративна Республіка Німеччини

Науково-навчальне видання

**О. Овчаренко, О. Сухушина,
Н. Земзюліна**

ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

НАВЧАЛЬНИЙ- ПОСІБНИК

Технічний редактор С. А. Кандич
Оригінал-макет С. Г. Кандич

Підписано до друку 05.12.2020. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 17,64.
Зам. № 03. Тираж 300 прим.

«Вертикаль»

Видавець і виготівник ФОП Кандич С. Г.

Свідоцтво про Державну реєстрацію ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, к. 9.
Тел. (0472) 50-07-63; 067-292-21-83
E-mail: vertical2003@ukr.net

Друк ФОП Кандич С. Г.

18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, к. 9.
Тел. (0472) 50-07-63; 067-292-21-83
E-mail: vertical2003@ukr.net